

המכון לאסטרטגיה ציונית
THE INSTITUTE FOR ZIONIST STRATEGIES

התפתחות הפריון הכולל בארץ ישראל: כיצד הפך השד הדמוגרפי לנס הדמוגרפי?

יעקב פייטלסון

עריכה: נועה לזימי ועדי ארבל

פברואר 2018

אדר תשע"ח

המכון לאסטרטגיה ציונית הוא גוף עצמאי הפועל למען שמירת צביונה היהודי והדמוקרטי של מדינת ישראל על פי עקרונות מגילת העצמאות.

המכון פועל לשמירת זכויות האדם במדינת ישראל ברוח עקרונות החירות, הצדק, היושר והשלום של מורשת ישראל.

המכון פועל למען הידוק הקשר בין יהודי התפוצות למדינת ישראל על פי ערכי הציונות.

המכון עוסק בעריכת מחקרים, כתיבת תכניות והגשתן, הדרכת מנהיגים צעירים, ייזום כינוסים, סמינרים, סיורים ופעילויות אחרות למען חיזוקה של מדינת ישראל כביתו הלאומי של העם היהודי.

The Institute for Zionist Strategies is an independent non-partisan organization dedicated to the preservation of the Jewish and democratic character of the state of Israel, according to the principles of Israel's Declaration of Independence.

The Institute strives to promote human rights within Israel in the spirit of the principles of freedom, justice, integrity, and peace as prescribed by the Jewish Heritage.

The Institute strives to fortify the bond between the Jews in the Diaspora and the state of Israel, according to the values of Zionism.

The Institute engages in research, formulation and advancement of programs, training of young leadership, organization of policy conferences, seminars, and field study missions, and in other activities to strengthen the State of Israel as the National Homeland of the Jewish People.

רחוב עם ועולמו 8, מיקוד: 9546306 ירושלים

8 Am Veolamo St., 9546306 Jerusalem

Tel. +972 2 581 7196; Fax: +972 2 532 2422

info@izs.org.il; www.izs.org.il

תוכן עניינים

4	תקציר
7	התפתחות הפריון הכולל של אוכלוסיית העולם
10	התפתחות הפריון הכולל של אוכלוסיית המזרח התיכון
15	התפתחות הפריון הכולל של אוכלוסיית ארץ ישראל
15	• הפריון הכולל בקרב האוכלוסייה הערבית בארץ ישראל
23	• הפריון הכולל אצל האוכלוסייה היהודית בארץ ישראל
26	הפריון הכולל של קבוצות האוכלוסייה במדינת ישראל לפי דת
30	הפריון הכולל של קבוצות האוכלוסייה בישראל לפי מחוזות ולפי דת
30	• כללי
33	• הפריון הכולל במחוז ירושלים
35	• הפריון הכולל במחוז הצפון
36	• הפריון הכולל במחוז חיפה
37	• הפריון הכולל במחוז המרכז
39	• הפריון הכולל במחוז תל אביב
40	• הפריון הכולל במחוז הדרום
46	התפתחות הפריון הכולל ביהודה ושומרון
48	סוף דבר

תקציר

מעת לעת נשמעת הטענה בקרב חוקרים וקובעי מדיניות כי קצב הגידול של האוכלוסייה הערבית בין הירדן לים כפול מזה של האוכלוסייה היהודית, דבר שיביא למחיקת הרוב היהודי בעתיד הלא רחוק. חשש זה, המוכר בשמו: "השד הדמוגרפי", עומד במרכז מחלוקת בקרב דמוגרפים שונים ומעורר ויכוח עז בשיח הציבורי והאקדמי בישראל.

המטרה של מסמך זה היא להרכיב תמונה מדויקת של המציאות הדמוגרפית בישראל ולעמוד על ממדיו האמתיים של האיום הדמוגרפי.

כידוע, ישנם שני מנגנונים אשר קובעים את גודל האוכלוסייה: תוחלת חיים בגילאים שונים ושיעור הפריון.¹ במסמך זה, בחנו את התפתחות הפריון הכולל¹ בקרב קבוצות האוכלוסייה המתגוררות בארץ ישראל לפי לאום, דת ואזורי ההתיישבות השונים לאורך תקופות מגוונות. כמו כן, השווינו את ההתפתחות הזאת עם ההתפתחות המתרחשת בפריון הכולל בעולם ובקרב אוכלוסיות של מדינות שונות במזרח התיכון. מתוך בחינת הנתונים למדנו על מגמות הגידול באוכלוסייה היהודית והערבית ב-60 השנים האחרונות וכן על הצפי לעתיד. להלן עיקרי הממצאים:

- **בתחילת שנות ה-2000 חלה תפנית ברמת הפריון של האוכלוסייה היהודית.** הפריון הכולל אצל היהודים ירד במשך 45 שנה, החל מראשית שנות ה-60 של המאה ה-20 ועד תחילת המאה ה-21. עד שנת 1995 הפריון הכולל אצל היהודים בישראל היה הנמוך ביותר מכלל המדינות במזרח התיכון ונמוך בהרבה גם מהפריון הכולל הערבים החיים בארץ ישראל. אך החל משנת 2001, הפריון הכולל אצל היהודים החל לעלות במהירות עד אשר בשנת 2016 הוא עמד על 3.16 ילדים לאישה והפך להיות גבוה יותר מהפריון הכולל שהיה אצל תושבי 10 מתוך 15 מדינות במזרח התיכון, מהפריון הכולל אצל הערבים אזרחי מדינת ישראל, וערביי יש"ע (יהודה, שומרון ועזה). רק ב-4 מדינות במזרח התיכון – עיראק (4.06), תימן (3.77), מצרים

¹ הפריון הכולל – מקדם דמוגרפי אשר מציג מספר ילדים שעשוי להיוולד לאישה בתקופת הפוריות שלה

(3.30), ירדן (3.18) וברצועת עזה (3.91 או 4.30, תלוי בהערכת לשכת הסטטיסטיקה של ארה"ב) הפריון הכולל אצל הערבים היה גבוה מזה שהיה אצל היהודים במדינת ישראל.

- **הנתונים הדמוגרפיים בעשור האחרון של האוכלוסייה המתגוררת בארץ ישראל מצביעים על המשך עלייה בפריון הכולל אצל היהודים ועל הירידה המתמדת אצל הערבים בכל המחוזות המנהליים בארץ ישראל.** לעומת מגמת העלייה החדה בפריון של היהודים בישראל, במשך 56 השנים האחרונות, ירד הפריון הכולל אצל ערביי ישראל ב-61.1%, מ-7.99 יל"א בשנת 1960 ל-3.11 בשנת 2016. אצל הצברים, אשר מהווים 76.3% מכלל היהודים בישראל, הפריון הכולל אף גבוה יותר – 3.25 יל"א. בדיקת הנתונים הדמוגרפיים של האוכלוסייה בישראל לפי מוצא ודת מראה כי ההפרש בין הפריון הכולל של המוסלמים הישראלים לזה של הצברים הצטמצם ל-0.04 יל"א בלבד נכון לשנת 2016.

- **המהפך בפריון הכולל אצל היהודים והערבים התרחש בעקבות שינויים במגמות הילודה אצל שתי קבוצות האוכלוסייה הללו.** רק ב-16 השנים האחרונות גדל מספר הלידות אצל היהודים ב-47.2% לעומת 7.5% בלבד אצל הערבים. אם בשנת 2001 על כל תינוק ערבי נולדו 2.18 תינוקות יהודים, אזי בשנת 2017 על כל תינוק ערבי נולדו 3.1 תינוקות יהודים, פער של 42.2%.

- **עד שנת 2005 הפריון הכולל אצל היהודים היה הנמוך ביותר בכל המחוזות המנהליים, אך בשנת 2016 רק במחוז הדרום ובמחוז המרכז הפריון הכולל אצל הערבים היה גבוה יותר מאשר אצל היהודים.** נוסף לכך, אם בשנת 2005 הפריון הכולל של הערבים במחוז המרכז היה גבוה ב-2.29 יל"א, אזי בשנת 2016 הוא היה גבוה ב-0.28 בלבד מהפריון הכולל שהיה אצל היהודים.

- **ההפרש בין הפריון הכולל של היהודים לזה של הערבים, תושבי מחוז הדרום, הצטמצם ב-18 השנים האחרונות מ-7.28 יל"א בשנת 1998 ל-2.25 בשנת 2016.** במידה ומגמת הירידה בפריון הכולל אצל הערבים במחוז הדרום ב-17 השנים האחרונות

תמשיך, אזי הוא עשוי להשתוות לזה של היהודים לקראת המחצית השנייה של שנות ה-20 של המאה ה-21.

- הפריון הכולל של 399,300 התושבים היהודים ביו"ש בשנת 2016 עמד על 4.98 יל"א והיה נמוך רק ב-0.47 מזה שהיה אצל 250,800 הערבים הגרים במחוז הדרום.

- **הערכות של לשכת הסטטיסטיקה האמריקאית (לס"א) אף מצביעות על מגמת ירידה מתמדת בפריון הכולל של ערביי הרשות הפלסטינית.** הערכה של הלס"א עד מחצית שנת 2017 הצביעה על פריון כולל של 2.71 יל"א אצל ערביי יו"ש ו-3.91 אצל ערביי עזה נכון לשנת 2016. בהערכה מעודכנת של הלס"א מהמחצית השנייה של שנת 2017, נתוני הפריון הכולל לשנת 2016 שונו ל-3.33 יל"א עבור יו"ש ו-4.30 עבור רצועת עזה. אך גם לפי הערכה זו, הפריון הכולל אצל ערביי יו"ש ירד ב-58.1% תוך 40 שנה משיא של 7.95 יל"א בשנת 1976. כמו כן, הפריון הכולל אצל ערביי עזה ירד ב-47.1% תוך 25 שנים בלבד, מ-8.13 יל"א בשנת 1991. דבר זה מצביע על כך שהירידה בפריון ערביי ישי"ע הייתה מהירה יותר מאשר בקרב ערביי ישראל.

- לפי ההערכות החדשות של הלס"א, הפריון הכולל של ערביי יו"ש אמור לרדת ל-3.14 יל"א בשנת 2019 ול-2.14 בשנת 2050. לפי אותו המקור, הפריון הכולל ברצועת עזה אמור להגיע לרמה של 3.14 יל"א בשנת 2025 ול-2.12 בשנת 2050.

לסיכום, נתוני הפריון המוצגים לעיל לא רק שאינם תומכים בחשש מ"השד הדמוגרפי" אלא מעידים על התרחשותו של מהפך דמוגרפי לטובת האוכלוסייה היהודית כתוצאה מגידול ברמת הפריון הכולל. גידול זה צפוי להימשך גם בעתיד, אם כי בקצב מואט יותר.

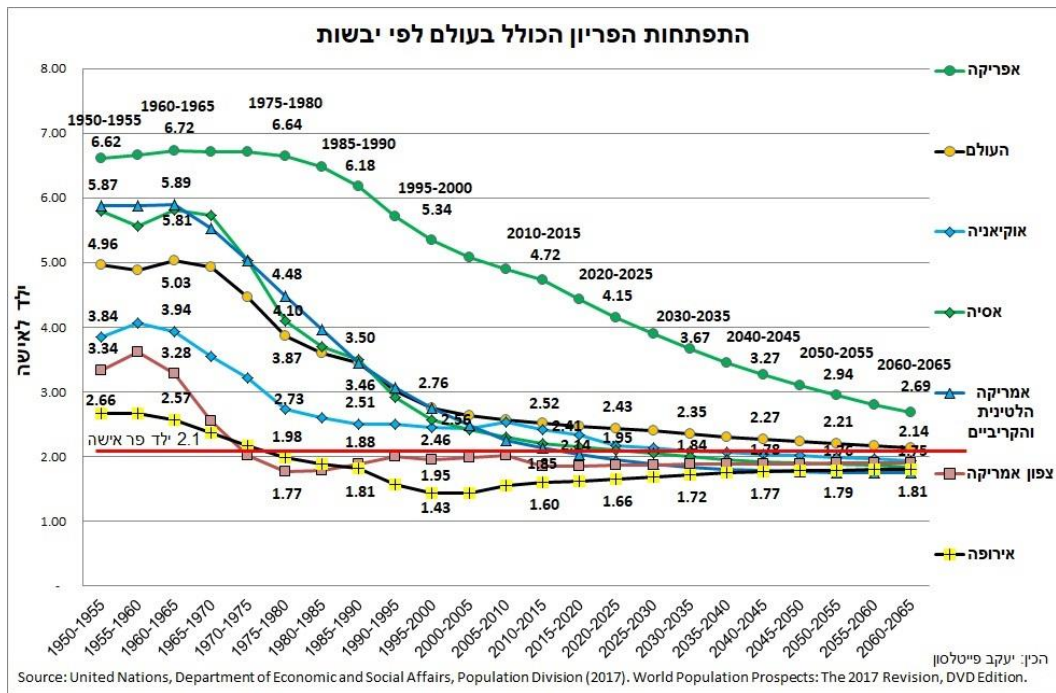
התפתחות הפריון הכולל של אוכלוסיית העולם

לפי התחזית של האו"ם, קיימת מגמה מתמדת של ירידה בפריון הכולל של כלל אוכלוסיית העולם ובמחצית השנייה של המאה ה-21 הוא עשוי להתכנס מסביב לרמת תחלופת האוכלוסייה – 2.10 יל"א.²

ואכן, הירידה בפריון הכולל, בשינויים מסוימים, התרחשה בין השנים 1960-2016 גם באזורים המפותחים ביותר וגם באזורים מפותחים פחות בעולם. על פי נתוני הבנק העולמי, הפריון הכולל ירד ב-199 מתוך 201 מדינות וישויות מנהליות שנכללו ברשימת הבנק העולמי ורק ב-2 מדינות בלבד הוא גדל: בניגריה (ב-2.7%) ובגמביה (ב-1.8%).³

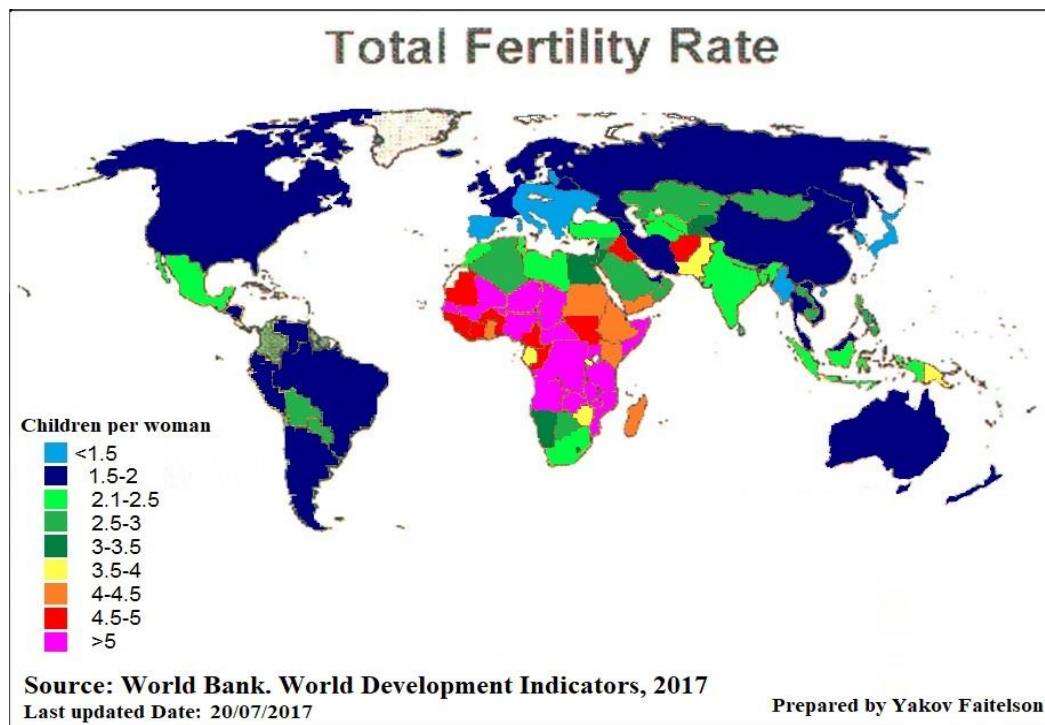
בשנת 1960 רק ב-4 מדינות, לטביה (1.90), הונגריה (2), אסטוניה (2) ויפן (2), הפריון הכולל היה מתחת לרמת התחלופה של האוכלוסייה – 2.10 יל"א. עד שנת 2016, מספרן של מדינות עם פריון כולל נמוך מרמה זו עלה ל-87 ובעוד 8 מדינות הפריון הכולל עמד על 2.10 יל"א.

לפי הערכות הדמוגרפים של האו"ם בחיתוך לפי יבשות, החל מהעשור השני של המאה ה-21, רק ביבשת אפריקה הפריון הכולל של האוכלוסייה נשאר ברמה שתאפשר לשמור על גודל האוכלוסייה הקיים.

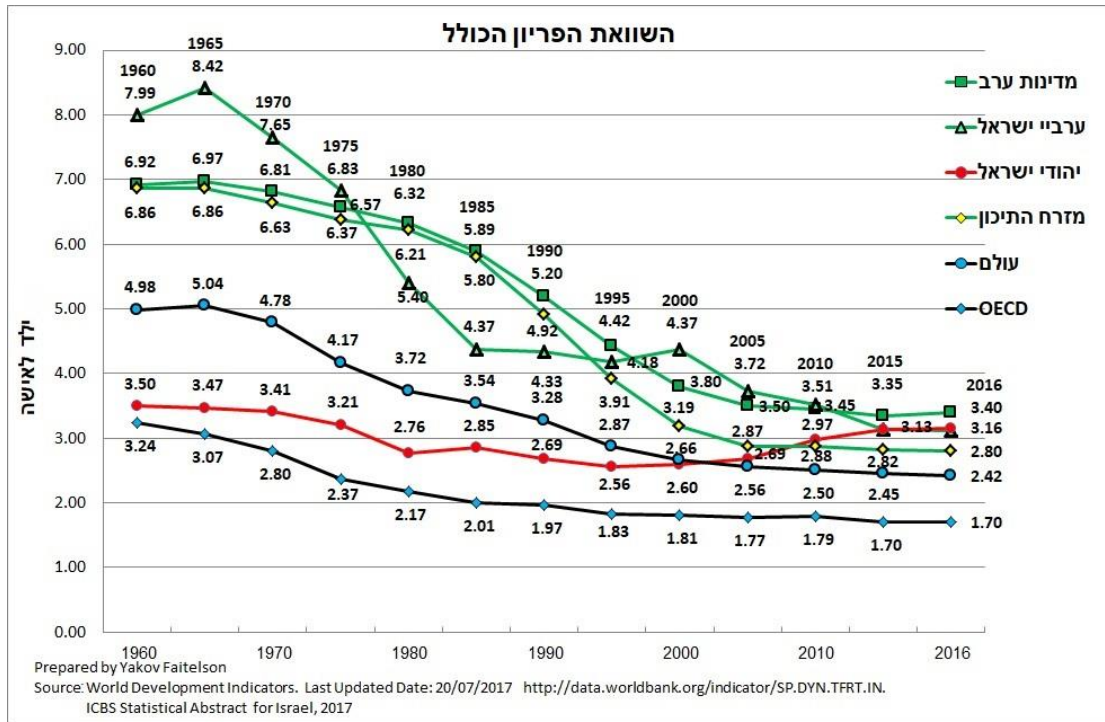
תרשים 1

כפי שניתן לראות בעזרת תרשים מס' 2, למעשה, בכל מדינות אירופה, ארה"ב וקנדה בצפון אמריקה, רוב מדינות דרום אמריקה, רוסיה, סין, יפן, דרום קוריאה, ווייטנאם, מלזיה, תאילנד, אוסטרליה וניו זילנד, הפריון הכולל היה נמוך מהרמה הנדרשת לשמירת גודל האוכלוסייה הקיים.

תרשים 2

בתקופה בת 50 שנה הפריון הכולל של כלל האוכלוסייה בעולם פחת בכ-52%, מ-5.04 יל"א בשנת 1965, ל-2.42 בשנת 2016.⁴

תרשים 3

הירידה הגבוהה ביותר בפריון הכולל בתקופה בת 50 שנה התרחשה בקרב האוכלוסייה הערבית של תושבי מדינת ישראל והוא ירד ב-63.2%, מ-8.45 יל"א בשנת 1964 ל-3.11 בשנת 2016. הפריון הכולל במדינות מזרח התיכון ירד ב-59.3%, מ-6.88 יל"א בשנת 1964 ל-2.80 בשנת 2016. הפריון הכולל במדינות ערב ירד באותה התקופה ב-51.3%, מ-6.98 יל"א בשנת 1964 ל-3.40 בשנת 2016.

הפריון הכולל במדינות החברות בארגון ה-OECD ירד ב-47.5%, מ-3.24 יל"א בשנת 1960 ל-1.70 בשנת 2016. הירידה הנמוכה ביותר בין המדינות הנבחרות כאן התרחשה בקרב האוכלוסייה היהודית במדינת ישראל – 9.7% בלבד, מ-3.50 יל"א בשנת 1960 ל-3.16 בשנת 2016.

התפתחות הפריון הכולל של אוכלוסיית המזרח התיכון

כפי שניתן לראות בעזרת תרשים מס' 4 ולוח מס' 1, רוב המדינות והאזורים המנהליים במזרח התיכון עברו את השיא בפריון הכולל של האוכלוסייה במחצית השנייה של שנות ה-60 של המאה ה-20 ומאז החלה ירידה בשיעורו. עם זאת, אין זה אומר כי מגמות ההתפתחות בשיעור הפריון הכולל הן זהות עבור כל המדינות וכל קבוצות האוכלוסייה השונות בכל מדינה ומדינה. חלק אחר מהמדינות הגיע לשיא הפריון הכולל של אוכלוסייתן במחצית השנייה של שנות ה-80 ומאז הוא יורד גם אצלן.

לוח מס' 1: התפתחות הפריון הכולל במדינות ואזורים מנהליים במזרח התיכון

מדינה / אזור	1960	1974	1988	2002	2016
ערביי עזה ⁵	7.02 ⁱⁱ	8.00	7.49	6.20	4.30 ⁱⁱⁱ
עירק	6.25	7.07	6.04	4.72	4.06
תימן	7.38	7.65	8.79	6.00	3.77
ערביי יו"ש ^{6,7}	7.48 ⁸	7.74	6.12	4.35	3.33
מצרים	6.63	5.65	5.03	3.13	3.30
ירדן	7.69	7.68	5.94	3.88	3.18
יהודים בישראל	3.50	3.18	2.77	2.56	3.16
ערבים בישראל	7.99	7.23	4.31	4.19	3.11
ערב הסעודית	7.22	7.26	6.19	3.64	2.80
עומאן	7.25	7.28	7.72	3.30	2.80
סוריה	7.47	7.57	5.75	3.72	2.55
בחריין	7.09	7.00	4.00	2.67	2.10
כווית	7.24	7.41	3.04	2.71	2.10
טורקיה	6.30	5.80	3.30	2.38	2.10
קטאר	6.97	6.98	4.33	3.00	2.00
איחוד האמירויות הערביות	6.93	6.15	4.72	2.43	1.80
לבנון	5.74	5.30	3.18	2.04	1.70
איראן	6.93	6.21	5.47	2.00	1.70

ⁱⁱ פריון כולל ברצועת עזה בשנת 1968

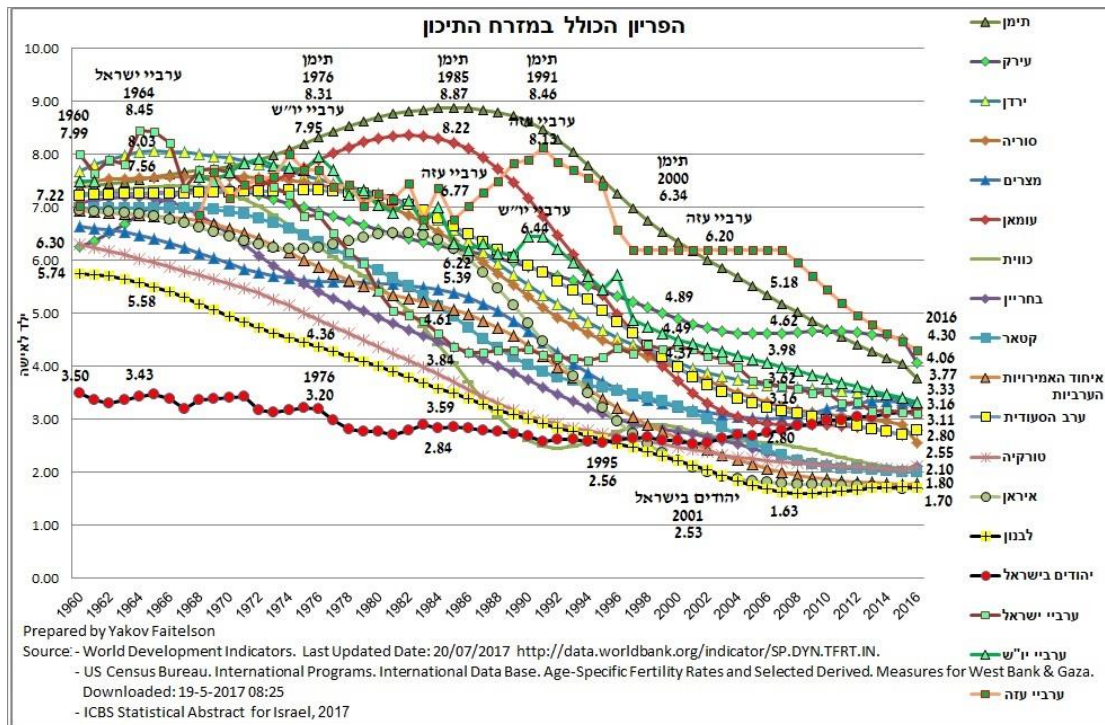
ⁱⁱⁱ בהתאם להערכת לשכת הסטטיסטיקה האמריקאית משנת 2017

בשנים 1960-1966 הפריון הכולל הגבוה ביותר במזרח התיכון היה אצל הערבים הישראליים, אשר בשנת 1960 עמד על 7.99 יל"א ובשנת 1964 הגיע לשיאו – 8.45⁹. הפריון הכולל של ערביי ממלכת ירדן בשנים 1961-1963 היה נמוך במקצת או שווה לפריון הכולל של ערביי ישראל, ובשנים 1964-1966 היה השני בגודלו מבין המדינות והאזורים המנהליים במזרח התיכון המוזכרים בלוח מס' 10.1¹⁰. אפשר להניח כי הפריון הכולל אצל ערביי יו"ש היה קרוב לזה שהיה לכלל תושבי ממלכת ירדן אשר עמד בשנת 1960 על 7.69 יל"א.

בשנת 1968 הפריון הכולל אצל ערביי עזה היה גבוה יותר מזה של ערביי ישראל ועמד על 7.02 יל"א והיה שני בגודלו אחרי ערביי ממלכת ירדן.¹¹ הפריון הכולל הנמוך ביותר בין כל האוכלוסיות הנבחנות כאן, החל משנת 1960 ועד מחצית שנות ה-90, היה בקרב היהודים בישראל כאשר השיא שבו היה בשנת 1960 (3.50) והרמה הנמוכה ביותר בשנת 2001 (2.53).

כמו כן, כבר משנת 1996 הפריון הכולל אצל היהודים בישראל נהיה גבוה יותר מזה שהיה בלבנון, ובהדרגה הלך ונהיה גבוה יותר גם מהפריון הכולל במדינות האחרות, כפי שניתן לראות בעזרת תרשים מס' 4.

גם בשנת 1974 הפריון הכולל הגבוה ביותר היה אצל ערביי רצועת עזה – 8 יל"א. מיד אחריהם עמד הפריון הכולל אצל ערביי יו"ש על 7.74 בשנת 1976. הפריון הכולל אצל ערביי ישראל ירד עד שנת 1976 ל-7.23 והיה פי 2.3 גבוה יותר מזה של היהודים – 3.18.

תרשים 4

בשנת 1988 רק בשתי מדינות הפרייון הכולל היה גבוה יותר מרמתו בשנים הקודמות והוא עלה באופן משמעותי ביותר רק בתימן (8.79) ובעומאן (7.72) ובכל האוכלוסיות האחרות הוא ירד. הפרייון הכולל הגבוה ביותר נשאר ברצועת עזה (7.49) וביו"ש הוא עמד על 6.12.

אצל ערביי ישראל הוא ירד ל-4.31 יל"א בשנת 1988. למרות זאת, הוא היה גבוה ב-56% מהפרייון הכולל אצל היהודים אשר עדיין היה הנמוך ביותר מבין כל האוכלוסיות הנבחנות כאן – 2.77.

בשנת 2002 הפרייון הכולל בכל האוכלוסיות במזרח התיכון היה נמוך יותר מזה שהיה בשנים הקודמות. גם הפעם הפרייון הכולל אצל ערביי רצועת עזה היה עדיין הגבוה ביותר בין כל האוכלוסיות, אך זאת במידה ונקבל את הנחת לשכת הסטטיסטיקה האמריקאית לפיה, במשך 10 שנים ברציפות, 1997-2007, הוא עמד על 6.20 יל"א.

הפרייון הכולל אצל היהודים ירד גם כן ובשנת 1995 הוא עמד על 2.56 יל"א והיה נמוך ב-38.8% מזה של ערביי ישראל אשר עמד על 4.18. יחד עם זאת, הפרייון הכולל אצל היהודים בישראל היה כבר

גבוה מזה שהיה באיחוד האמירויות הערביות (2.43), בטורקיה (2.38), בלבנון (2.04) ובאיראן (2).

כפי שניתן לראות בעזרת לוח מס' 2, הפריון הכולל ב-6 מדינות ואזורים במזרח התיכון ירד תוך 56 שנה ב-70% ויותר. ב-6 אוכלוסיות הוא ירד ביותר מ-60%, ב-2 נוספות ב-50% ויותר וב-2 אחרות ירד ביותר מ-40%. בעיראק הוא ירד ב-35.1% ואצל יהודים ישראלים הוא ירד ב-9.7%.

הירידה הגדולה ביותר התרחשה באיראן, ב-75.5%, מ-6.93 יל"א בשנת 1960 ל-1.70 בשנת 2016. שיעור הירידה השני בגודלו התרחש באיחוד האמירויות הערביות (74.0%) ואחרי זה בקטאר (71.3%), בכווית (71.0%) ובבחריין (70.4%).

כמו כן, במחצית השנייה של התקופה הנבחנת, בשנים 1988-2016, הואצה הירידה בפריון הכולל ב-15 מתוך 18 המדינות והאזורים המנהליים במזרח התיכון בהשוואה לירידה אשר התרחשה במחצית הראשונה של התקופה, בשנים 1960-1988.

ב-3 מדינות (איראן, עומאן ואיחוד האמירויות הערביות) ירד הפריון הכולל בשנים 1988-2016 ביותר מ-60%. ב-4 מדינות (ערב הסעודית, סוריה, תימן וקטאר) ירד הפריון הכולל ביותר מ-50%. ב-54 מדינות ואזורים מנהליים ירד הפריון הכולל ביותר מ-40% (לבנון, בחריין, ערביי רצועת עזה, ערביי יו"ש ובירדן). ב-4 מדינות נוספות ירד הפריון הכולל ביותר מ-30% (בטורקיה, מצרים, כווית ובעירק), ואצל ערביי ישראל ירד הפריון ב-27.8%.

רק אצל היהודים בישראל, לאחר ירידה של 20.7% בשנים 1960-1988, חזר ועלה הפריון הכולל ב-14.1% בשנים 1988-2016. רק ב-5 מדינות ואזורים מנהליים במזרח התיכון הפריון הכולל בשנת 2015 היה גבוה בשנת 2016 מזה שהיה אצל היהודים במדינת ישראל. כעת נבחן את התפתחות הפריון הכולל באוכלוסיית ארץ ישראל באופן מפורט יותר.

**לוח מס' 2: שינוי בגודלו של הפריון הכולל במדינות ואזורים
במזרח התיכון 1960-2016**

1960-2016	1988-2016	1960-1988	2002-2016	1988-2002	1974-1988	1960-1974	מדינה / אזור
-75.5%	-68.9%	-21.1%	-14.9%	-63.5%	-12.0%	-10.4%	איראן
-74.0%	-61.9%	-31.8%	-25.9%	-48.6%	-23.2%	-11.2%	איחוד האמירויות הערביות
-71.3%	-53.8%	-37.8%	-33.2%	-30.9%	-37.9%	0.1%	קטאר
-71.0%	-30.9%	-58.0%	-22.4%	-10.9%	-59.0%	2.3%	כווית
-70.4%	-47.5%	-43.6%	-21.2%	-33.4%	-42.8%	-1.3%	בחריין
-70.4%	-46.6%	-44.6%	-16.5%	-36.0%	-40.0%	-7.7%	לבנון
-66.7%	-36.3%	-47.7%	-11.6%	-28.0%	-43.1%	-7.9%	טורקיה
-65.8%	-55.6%	-23.1%	-31.5%	-35.2%	-24.1%	1.3%	סוריה
-63.8%	-45.6%	-18.2%	-30.7%	-28.9%	-20.9%	3.5%	ערביי יו"ש
-61.4%	-63.7%	6.5%	-15.1%	-57.3%	6.0%	0.4%	עומאן
-61.2%	-54.8%	-14.3%	-23.1%	-41.2%	-14.8%	0.6%	ערב הסעודית
-61.1%	-27.8%	-46.1%	-25.8%	-2.8%	-40.4%	-9.6%	ערבים בישראל
-58.6%	-46.5%	-22.7%	-18.1%	-34.7%	-22.6%	-0.1%	ירדן
-50.2%	-34.4%	-24.1%	5.3%	-37.8%	-10.9%	-14.8%	מצרים
-48.9%	-57.1%	19.1%	-37.2%	-31.7%	14.9%	3.7%	תימן
-44.3%	-42.6%	6.7%	-31.2%	-17.2%	-6.4%	14.0%	ערביי עזה
-35.1%	-32.8%	-3.4%	-13.9%	-21.9%	-14.6%	13.1%	עירק
-9.7%	14.1%	-20.7%	23.4%	-7.6%	-12.9%	-9.0%	יהודים בישראל

התפתחות הפריון הכולל של אוכלוסיית ארץ ישראל

• הפריון הכולל בקרב האוכלוסייה הערבית בארץ ישראל

במשך 56 השנים האחרונות, ירד הפריון הכולל אצל ערביי ישראל ב-61.1%, מ-7.99 יל"א בשנת 1960 ל-3.11 בשנת 2016. במחצית הראשונה של התקופה האמורה, בשנים 1960-1988, ירד הפריון הכולל אצל ערביי ישראל ב-46.1%, ובמחצית השנייה, 1988-2016, הוא ירד ב-27.8% נוספים.

הנתונים לגבי הפריון הכולל אצל הערבים בישי"ע פורסמו על ידי מוסדות האו"ם, לשכת הסטטיסטיקה האמריקאית (לס"א), ה-CIA, הבנק העולמי, הלמ"ס של הרשות הפלסטינית (הלמס"פ) ומשרד הבריאות הפלסטיני. עד שנת 1997, גם הלשכה המרכזית לסטטיסטיקה הישראלית (הלמ"ס) פרסמה את נתוני הפריון הכולל עבור אוכלוסיית ישי"ע.^{12 13} מאמרים רבים בנושא זה התפרסמו בכתבי עת בינלאומיים שונים על ידי דמוגרפים ערבים ואחרים.^{14 15 16}

נשווה בעזרת תרשים מס' 5 את נתוני הפריון הכולל של הלמ"ס הישראלי בשנים הראשונות של השתלבותם של ערביי ישראל במרקם החיים במדינת ישראל עם התפתחות הפריון הכולל בקרב ערביי ישי"ע בתקופת זמן דומה מאז הפעלת המנהל הישראלי באזורים אלה אחרי מלחמת ששת הימים.

כפי שניתן לראות מנתונים מרוכזים בלוח מס' 2, הפריון הכולל אצל ערביי יו"ש ירד בשנים 1960-1988 ב-18.2% ובשנים 1988-2015 הוא ירד בשיעור גבוה בהרבה (54.9%). הפריון הכולל אצל ערביי עזה עלה תחילה ב-6.7% בלבד בשנים 1960-1988, אך בשנים 1988-2015 הוא ירד ב-45.5%.

מנתוני הלמ"ס המוצגים בעזרת תרשים מס' 5, ניתן ללמוד כי מגמות ההתפתחות של הפריון הכולל בקרב הערבים בישי"ע בשנים 1968-1985 היו דומות מאוד למגמת ההתפתחות של הערבים הישראליים בשנים 1955-1972. עם זאת, רוב הזמן בשנים 1968-

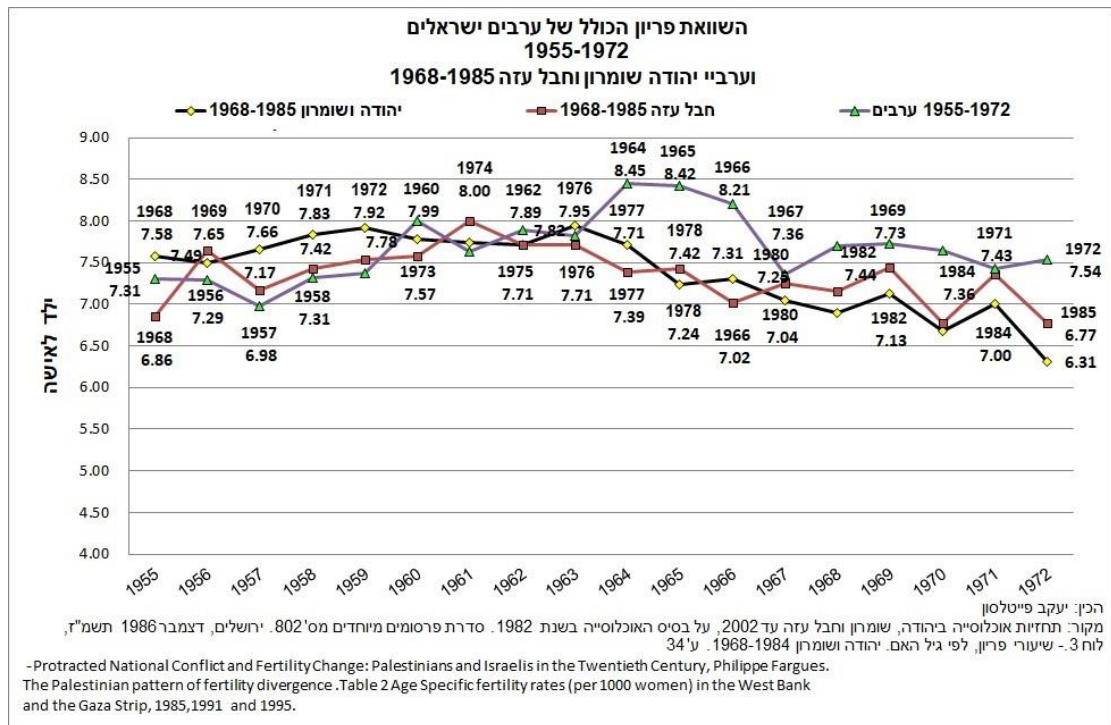
1985 הפריון הכולל של ערביי ישראל היה גבוה מהפריון הכולל של ערביי ישי"ע.

הפריון הכולל של הערבים הישראלים עלה ב-15.6% במהלך התקופה הנבחנת, 1955-1964, והגיע מ-7.31 יל"א בשנת 1955 לשיא של 8.45 בשנת 1964. לאחר מכן ירד הפריון הכולל של ערביי ישראל ב-10.8%, ל-7.54 יל"א בשנת 1972.

בדומה לכך, הפריון הכולל ברצועת עזה עלה לרמה הגבוהה ביותר במהלך התקופה הנבחנת, 1968-1974, מ-6.86 יל"א בשנת 1968 ל-8 בשנת 1974, עלייה של 16.6%. לאחר מכן, הפריון ירד חזרה ב-15.4%, ל-6.77 יל"א בשנת 1985.

אצל ערביי יו"ש הפריון הכולל עלה תחילה ב-4.5% בלבד, מ-7.58 יל"א בשנת 1968 ל-7.92 בשנת 1972, ירד בהדרגה בשנים 1973-1975 ל-7.71, וחזר ועלה ל-7.95 בשנת 1976. משנה זו ירד הפריון הכולל של ערביי יו"ש ב-20.3% ל-6.31 יל"א בשנת 1985.

מגמת הירידה בפריון הכולל ביו"ש המשיכה גם בשנים הבאות. כפי שדיווח פרופסור מרואן חוואג'יה בכנס של האגודה האמריקאית לאוכלוסייה שהתקיים במיניאפוליס, ארה"ב במאי 2003, הפריון הכולל ביו"ש ירד מממוצע של 6.39 יל"א בשנים 1983-1986 ל-5.77 בשנים 1991-1994. לעומת זאת, ברצועת עזה עלה תחילה הפריון הכולל מ-7.42 יל"א בשנים 1983-1986 ל-7.79 בשנים 1987-1990, ואחרי זה ירד ל-7.71 בשנים 1991-1994.¹⁷

תרשים 5

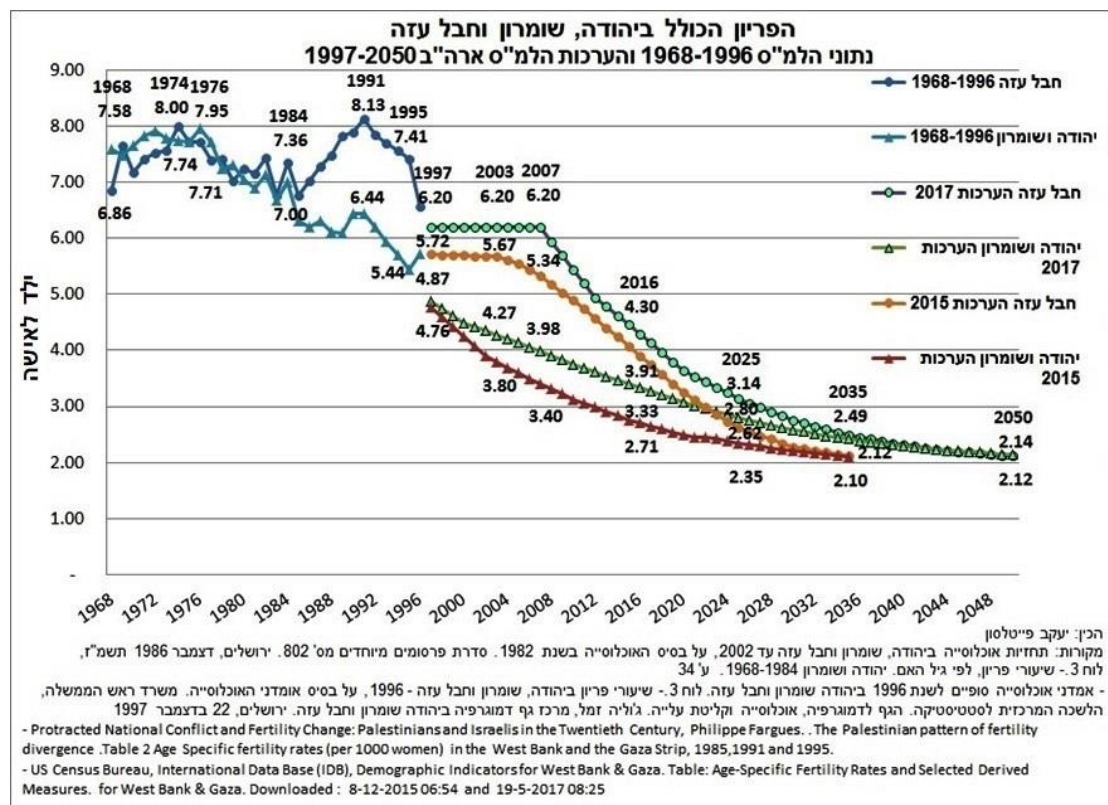
במסמך נוסף שפורסם על ידי פרופסור חוואגיה יחד עם שירין אסף, בו נבחנו נתונים משלושה סקרים שנערכו ברמה הלאומית בשנים 1995, 2000, ו-2004, הגיעו החוקרים למסקנה שמגמת הירידה בפרייון הכולל בשטחי הרשות הפלסטינית נמשכת, ובמיוחד ביו"ש. הם ציינו גם כי נתוני הסקרים האלה מצביעים על תאוצה המתפתחת במגמת הירידה בפרייון הכולל באוכלוסייה הערבית בשטחים הללו.¹⁸

ואכן, בהתאם לנתונים אשר פורסמו בשנת 2000 בכתב העת Population and Development Review, הפרייון הכולל אצל ערביי יו"ש, אשר עמד, כאמור, על 7.95 יל"א בשנת 1976, ירד ב-31.6%, ל-5.44 בשנת 1995.¹⁹ במקביל, הפרייון הכולל ברצועת עזה אשר עמד על 8 יל"א בשנת 1974, עלה ל-8.13 בשנת 1991, ולאחר מכן ירד תוך 4 שנים בלבד ב-8.9%, ל-7.41 בשנת 1995.

גם נתוני הערכות של הלמס"פ, הלס"א ושל הבנק העולמי, מצביעים על מגמה מתמדת בירידת הפרייון הכולל בקרב האוכלוסייה הערבית בישי"ע החל משנת 1997. יתרה מכך, לפי התחזיות האחרונות של הלס"א אשר הוצגו בשנת 2017, הפרייון הכולל עשוי לרדת אצל ערביי יו"ש ב-35.7%, ל-2.14 יל"א בשנת

20.2050. הפרייון הכולל ברצועת עזה אמור לרדת אף מהר יותר, ב- 50.7% ל-2.12 יל"א בשנת 2050. המשמעות של רמת פרייון כזאת היא הפסקה מעשית בגידול של האוכלוסייה.

נציין, כי הערכות של הלס"א לגבי הנתונים הדמוגרפיים בישי"ע משתנות מדי פעם. כך, לפי תחזית אחרת של הלס"א, הירידה בפרייון הכולל בישי"ע הייתה אמורה להיות מהירה עוד יותר. לפי התחזית הזאת כבר בשנת 2035 הפרייון הכולל ביו"ש אמור להיות 2.10 יל"א וברצועת עזה - 2.12.²¹

תרשים 6

ההערכות הדמוגרפיות של הלס"א לא תמיד תואמות את הפרסומים של הלמס"פ. יתרה מכך, בפרסומי הלמס"פ ניתן למצוא סתירות עם נתונים של גופים פלסטיניים אחרים ואפילו עם נתונים של הלמס"פ עצמו.

בשנת 2004 דיווח משרד הבריאות של הרשות הפלסטינית כי הפרייון הכולל בשטחי הרשות עמד בשנת 1999 על 4.39 יל"א כאשר ביו"ש הוא עמד על 4.10 וברצועת עזה על 2.5²³ לפי אותו פרסום, הפרייון הכולל בשטחי הרשות הפלסטינית ירד תוך 4 שנים ב-

11.4% ועמד על 3.89 יל"א בשנת 2003. ביו"ש ירד הפריון הכולל ב-17.1% ועמד על 3.40 יל"א. בו זמנית הוא ירד ב-6% גם ברצועת עזה ועמד על 4.70 יל"א.

בשנת 2005 פרסם משרד הבריאות הפלסטיני נתונים לפיהם ירד הפריון הכולל בישי"ע, מ-4.39 יל"א בשנת 1999 ל-4.19 בשנת 2004. לפי פרסום זה, הפריון הכולל ביו"ש עמד על 3.70 יל"א וברצועת עזה על 5.50.²⁴

בו זמנית, לפי נתוני הלמס"פ שהוזכרו באותו דו"ח של משרד הבריאות הפלסטיני, נאמר כי בשנת 2004 הפריון הכולל ברשות הפלסטינית עמד על 5.60 יל"א (5.20 ביו"ש ו-6.60 בעזה). מכאן יוצא כי הערכתו של הלמס"פ הייתה גבוהה מנתוני משרד הבריאות של הרשות הפלסטינית ב-40.6% לגבי יו"ש וב-20% לגבי רצועת עזה.

לעומת זאת, לפי הערכות של הלס"א שפורסמו בשנת 2013, הפריון הכולל ביו"ש בשנת 1999 היה 4.42 יל"א ובשנת 2003 עמד על 3.80, דהיינו, הפריון היה גבוה ביותר מ-10% מנתוני הלמס"פ.²⁵ ברצועת עזה, הפריון הכולל לפי הלס"א, היה 5.70 יל"א בשנת 1999 ו-5.67 בשנת 2003, גבוה ב-17.1% מהנתון של הלמס"פ.²⁶

אך לפי פרסום של הלס"א משנת 2015, הפריון הכולל ביו"ש בשנת 1999 עמד על 4.42 יל"א וברצועת עזה על 5.70.²⁷ לפי אותו פרסום, בשנת 2003 הפריון הכולל ביו"ש עמד על 3.80 יל"א והיה נמוך ב-14% מרמתו בשנת 1999.

לוח מס' 3: הפריון הכולל של ערביי יהודה ושומרון

פער בנתונים					משרד הבריאות הפלסטיני	הלמס"פ	הלס"א 2017	הלס"א 2015	שנה
4:2	4:1	3:2	3:1	2:1	4	3	2	1	
		15.2%	17.8%	2.3%		5.61 ²⁸	4.87	4.76	1997
-	-7.2%			4.6%	4.10 ²⁹		4.62	4.42	1999
				8.3%			4.42	4.08	2001
-	-			12.4%	3.40 ³⁰		4.27	3.80	2003
-	0.3%	23.8%	40.9%	13.8%	³¹ 3.70	5.20	4.20	3.69	2004
		3.0%	20.6%	17.1%		4.10 ³²	3.98	3.40	2007
		1.1%	21.8%	20.5%		3.80 ³³	3.76	3.12	2010
		2.2%	24.2%	21.5%		3.70 ³⁴	3.62	2.98	2012
		6.6%	30.7%	22.6%		3.70	3.47	2.83	2014
				23.2%			3.40	2.76	2015
				22.9%			3.33	2.71	2016
				23.3%			3.07	2.49	2020
				16.2%			2.58	2.22	2030
				4.6%			2.29	2.19	2040
				0.9%			2.14	2.12	2050

הערכתו של הלס"א משנת 2015 לפריון הכולל לגבי יו"ש בשנת 2003 הייתה גבוהה ב-11.8% לעומת הערכתו של הלמס"פ וב-20.6% לגבי רצועת עזה. לפי הערכה זו, ברצועת עזה הפריון ירד מרמתו בשנת 1999 ב-0.5% בלבד ועמד בשנת 2003 על 5.67 יל"א.

אך בפרסום משנת 2017 שוב שונו הערכות של הלס"א בדיעבד והראו כי בשנת 1999 הפריון הכולל ביו"ש היה 4.62 יל"א, גבוה ב-12.7% מהערכת משרד הבריאות הפלסטיני משנת 2004. לפי אותו פרסום, הפריון הכולל ביו"ש עמד בשנת 2003 על 4.27 יל"א, נתון גבוה ב-25.6% מהערכת משרד הבריאות הפלסטיני משנת 2004. לגבי הפריון הכולל ברצועת עזה העריך הלס"א שבכל אחת מהשנים 1997-2007 הוא עמד על 6.20 יל"א, נתון גבוה ב-24% מהערכת משרד הבריאות הפלסטיני לשנת 1999 וב-31.9% לשנת 2003.^{35 36}

לפי פרסומי הלס"א משנת 2012, הפריון הכולל ביו"ש בשנת 2004 עמד על 3.69 יל"א ועל 5.61 ברצועת עזה.³⁷ אך לפי פרסום שהופיע בשנתון של ה-CIA משנת 2015, הפריון הכולל ביו"ש עמד בשנת 2004 על 4.52 יל"א, 22.5% יותר מהערכת הלס"א.³⁸ הפריון הכולל

ברצועת עזה, לפי ה-CIA, עמד על 6.04 יל"א והיה גבוה ב-7.7% מזה של הלס"א.

לפי הפרסום האחרון של הלס"א משנת 2017 הפריון הכולל בשנת 2004 עמד על 4.20 יל"א ביו"ש,³⁹ גבוה ב-13.8% מהערכתו בשנת 2012. הפריון הכולל ברצועת עזה הוערך הפעם ב-6.20 יל"א, גבוה ב-10.5% מהערכתו בשנת 2012.⁴⁰

לפי נתוני הלס"א אשר פורסמו בשנת 2015, הפריון הכולל אצל ערביי יו"ש ירד תוך 39 שנה ב-65.3%, משיא של 7.95 יל"א בשנת 1976, ל-2.76 בשנת 2015.⁴¹ הפריון הכולל אצל ערביי עזה ירד תוך 24 שנים ב-49.8%, משיא של 8.13 יל"א בשנת 1991,⁴² ל-4.08 בשנת 2015.⁴³

לפי הערכות של הלס"א משנת 2015, הפריון הכולל של ערביי יו"ש בשנת 2012 היה 2.98 יל"א, והיה נמוך מהפריון הכולל של היהודים שעמד בשנה זו על 3.04.

והנה, בשנת 2017 שונתה ההערכה של הלס"א לגבי הפריון הכולל של ערביי יו"ש מ-2.76 ל-3.40 יל"א בשנת 2015 ומ-2.71 ל-3.33 בשנת 2016. גם הערכת הפריון הכולל של הלס"א עבור רצועת עזה לשנת 2015 שונתה מ-4.08 ל-4.46 יל"א ועבור שנת 2016 מ-3.91 ל-4.30. מכל מקום, גם לאחר השינויים הללו בהערכות הלס"א, נשמרת מגמת הירידה בפריון הכולל של ערביי הרשות הפלסטינית.

לוח מס' 4: הפריון הכולל של ערביי עזה

פער בנתונים					משרד הבריאות הפלסטיני	הלמס"פ	הלס"א 2017	הלס"א 2015	שנה
4:2	4:1	3:2	3:1	2:1	4	3	2	1	
		11.5%	20.8%	8.4%		6.91	6.20	5.72	1997
-	-			8.8%	5.00		6.20	5.70	1999
				9.0%			6.20	5.69	2001
-	-			9.3%	4.70		6.20	5.67	2003
-	-2.0%	6.5%	17.6%	10.5%	5.50	6.60	6.20	5.61	2004
		-14.5%	-0.7%	16.1%		5.30	6.20	5.34	2007
		-10.8%	-0.8%	11.2%		4.86	5.45	4.90	2010
		-9.1%	-1.5%	8.3%		4.50	4.95	4.57	2012
		-2.6%	6.1%	9.0%		4.50	4.62	4.24	2014
				9.3%			4.46	4.08	2015
				10.0%			4.30	3.91	2016
				12.3%			3.64	3.24	2020
				21.1%			2.76	2.28	2030
				5.5%			2.31	2.19	2040
								2.12	2050

בהתאם לנתוני הלמ"ס הישראלי לשנים 1968-1996, ירד הפריון הכולל ביו"ש בשנים 1976-1996 ב-28.1%. לפי נתוני ההערכה האחרונה של הלס"א לגבי השנים 1997-2016 ירד הפריון הכולל ביו"ש ב-31.6%, כאשר בשנים 1997-2006 הוא ירד ב-16.6% ובשנים 2006-2016 ב-18.0% נוספים. בהתחשב בנתוני הלמ"ס הישראלי לשנים 1968-1996, הפריון הכולל ביו"ש ירד ב-58.1% בשנים 1976-2016, ואצל ערביי רצועת עזה הוא ירד ב-47.1% בשנים 1991-2016.

הפריון הכולל ברצועת עזה ירד ב-14.7% בשנים 1976-1996, לאט בהרבה בהשוואה לירידה בפריון הכולל ביו"ש בתקופה המקבילה. אך אם בשנים 1997-2006, לפי נתוני ההערכה האחרונה של הלס"א, הפריון הכולל ברצועת עזה לא ירד כלל, אזי בשנים 2006-2016, לפי אותה הערכה, הוא ירד ב-30.6%. משמעות הערכה זו של הלס"א היא שב-10 השנים האחרונות התגברה התאוצה בירידה בפריון הכולל אצל ערביי רצועת עזה בהשוואה לשנים הקודמות והוא ירד הרבה יותר מהר מאשר ביו"ש.

כעת נשווה את נתוני הפריון הכולל של הלמ"ס לגבי יהודי יו"ש עם הערכות הפריון הכולל של ערביי יו"ש של הלס"א המוצגים לעיל בעזרת לוח מס' 5. מסתבר, כי הפריון הכולל ביישובים היהודיים, אשר עמד על 4.58 יל"א בשנת 2001 היה גבוה ב-0.50 מזה של הערבים, לפי הערכת הלס"א משנת 2015, וב-0.16, לפי הערכה של הלס"א משנת 2017.⁴⁴

ראוי לציין גם, כי בשתי ההערכות של הלס"א, גם זו משנת 2015 וגם זו משנת 2017, וכמו כן לפי הערכת הבנק העולמי,⁴⁵ ⁴⁶ הפריון הכולל של הערבים בישי"ע היה 4.11 יל"א בשנת 2015. לשם השוואה, הפריון הכולל אצל היהודים במחוז ירושלים עמד בשנת 2015 על 4.35 יל"א, ואצל היהודים ביישובי יו"ש הוא עמד על 4.97.⁴⁷

הפריון הכולל אצל אוכלוסיית היישובים היהודיים היה גבוה בשנת 2016 מזה של ערביי יו"ש ב-2.27 יל"א, בהתאם להערכה של הלס"א משנת 2015, וב-1.65 לפי הערכה של הלס"א משנת 2017.⁴⁸

לפי התחזית של הלס"א שהובאה בשנת 2015, הפריון הכולל של ערביי יו"ש עשוי לרדת ל-2.12 יל"א בשנת 2050. לפי ההערכות החדשות של הלס"א, הפריון הכולל של ערביי יו"ש אמור לרדת ל-3.14 יל"א בשנת 2019 ול-2.14 בשנת 2050.⁴⁹ לפי אותו מקור, הפריון הכולל ברצועת עזה אמור להגיע לרמה של 3.14 יל"א בשנת 2025 ול-2.12 בשנת 2050.⁵⁰

• הפריון הכולל אצל האוכלוסייה היהודית בארץ ישראל

על רקע ההתפתחות הירידה המתמדת בפריון הכולל אצל ערביי ישי"ע בולט השינוי שהתרחש במגמת התפתחות הפריון הכולל בקרב יהודי ישראל. אמנם, בפרספקטיבה של 56 שנים רצופות אפשר לראות שהפריון הכולל אצל היהודים ירד גם כן. אך הירידה הזאת הסתכמה בסך הכל ב-9.7% בלבד, מ-3.50 יל"א בשנת 1960 ל-3.16 בשנת 2016.⁵¹

לפי נתוני הלמ"ס, במשך 25 השנים הראשונות, 1949-1974, הפריון הכולל אצל היהודים בישראל עמד על ממוצע של 3.49 יל"א.

לעומת זאת, במשך 25 השנים הבאות, 1975-2000, הוא עמד על ממוצע של 2.76 יל"א, דהיינו, ירד ב-20.9%. בשנת 2001 שיעור הפריון הכולל אצל היהודים היה הנמוך ביותר בכל הזמנים (2.53).

52

יש לקחת בחשבון כי נתוני הפריון הכולל הללו טמנו בתוכם את השפעת התווספות המוני העולים החדשים מבריה"מ לשעבר אשר עלו ארצה בשנות ה-90 של המאה ה-20 ואשר הפריון הכולל שלהם היה נמוך ביותר. לאחר תקופת ההשתלבות של העולים החדשים בחברה הישראלית, החל הפריון הכולל אצלם לגדול, מה שהביא לעלייה משמעותית בפריון הכולל של כלל היהודים בישראל.

כך, אם בשנת 1991, הפריון הכולל אצל העולים הללו עמד על 1.31 לעומת 2.70 יל"א אצל הצברים, אזי בשנת 1998 הוא הגיע ל-1.71 לעומת 2.78 אצל הצברים.^{53 54} לפיכך, תוך 7 שנים גדל הפריון הכולל אצל עולים מבריה"מ לשעבר ב-30.5% כאשר במקביל אצל הצברים הוא גדל בכ-3% בלבד. לפי הערכות של הלמ"ס משנת 1999, העלייה ההדרגתית בפריון הכולל אצל יוצאי בריה"מ לשעבר שעלו ארצה בשנות ה-90 של המאה ה-20, תגיע ל-2.11 יל"א בשנים 2016-2020.⁵⁵

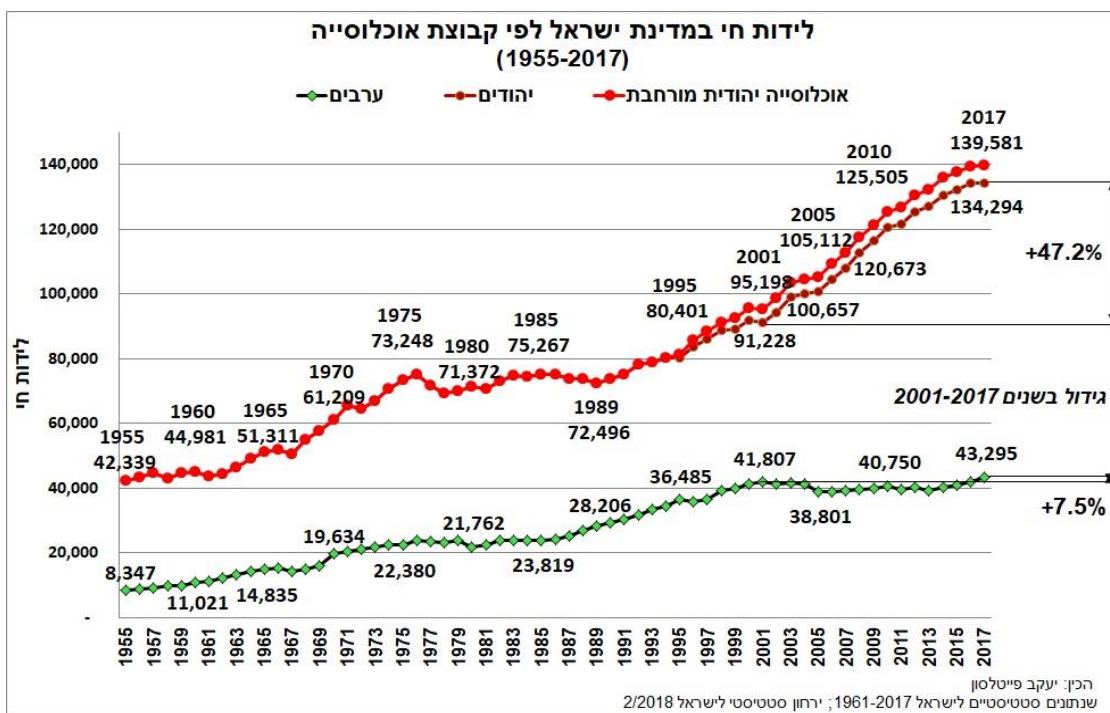
מגמת העלייה בפריון הכולל של יוצאי בריה"מ לשעבר, בשילוב עם העלייה בפריון הכולל של הצברים, אשר מהווים 76.3% מכלל היהודים החיים בישראל,⁵⁶ מביאה לגידול בפריון הכולל של כלל היהודים בישראל. החל משנת 2002 חזר ועלה הפריון הכולל אצל היהודים ב-24.9%, ובשנת 2016 הגיע ל-3.16 יל"א. בפעם הראשונה בתולדות מדינת ישראל, הפריון הכולל של היהודים עמד על 3.16 יל"א והיה גבוה מזה של הערבים אשר עמד בשנה זו על 3.11.⁵⁷

בכך התממשה התחזית שלי מלפני 30 שנה כאשר הערכת כי השוויון בפריון של היהודים והערבים עשוי לקרות "לקראת העשור הראשון של המאה ה-21".^{58 59} במאמר אותו פרסמתי בשפה הרוסית בשנת 2010, אשר עודכן ופורסם בתרגום לעברית באפריל 2015, כתבתי כי "מגמה זו עשויה להביא לשוויון בשיעור הפריון הכולל של היהודים והמוסלמים בישראל בשנת 2017".⁶⁰

הגידול בפריון הכולל של כלל האוכלוסייה היהודית התרחש למרות הירידה בפריון הכולל אצל הנשים החרדיות בישראל אשר ירד ב-14.3%, מ-7.62 יל"א בשנים 2003-2005 ל-6.53 בשנים 2007-2009. גם אצל הנשים הדתיות הוא ירד מ-4.33 ל-4.26 יל"א, בהתאמה.⁶¹ המשך המגמה של ירידת הפריון הכולל ב-8 שנים האחרונות הביא לדאגה גדולה בהנהגת החברה החרדית כפי שזה מצא את ביטויו בדבריו של הרב שלמה משה עמאר, רבה של ירושלים.⁶²

יחד עם זאת, ראוי לציין שגם לאחר הירידה בפריון הכולל אצל החרדים הוא היה גבוה ב-16.2% בשנת 2009 לעומת 5.62 יל"א בשנת 1979. לשם השוואה, הפריון הכולל של החרדים בארה"ב עומד כעת על 5.80 ואצל כלל יהודים אורתודוקסיים על 4.10.⁶³

המהפך בפריון הכולל אצל היהודים והערבים התרחש בעקבות שינויים במגמות הילודה אצל שתי קבוצות האוכלוסייה הללו. כפי שניתן לראות בעזרת תרשים מס' 7, במהלך 16 השנים האחרונות גדל מספר הלידות (חי) אצל היהודים ב-47.2% לעומת 7.5% בלבד אצל הערבים. אם בשנת 2001 על כל תינוק ערבי נולדו 2.18 תינוקות יהודים, אזי בשנת 2017 על כל תינוק ערבי נולדו 3.10 תינוקות יהודים, 42.2% יותר.

תרשים 7

הפריון הכולל של קבוצות האוכלוסייה במדינת ישראל לפי דת

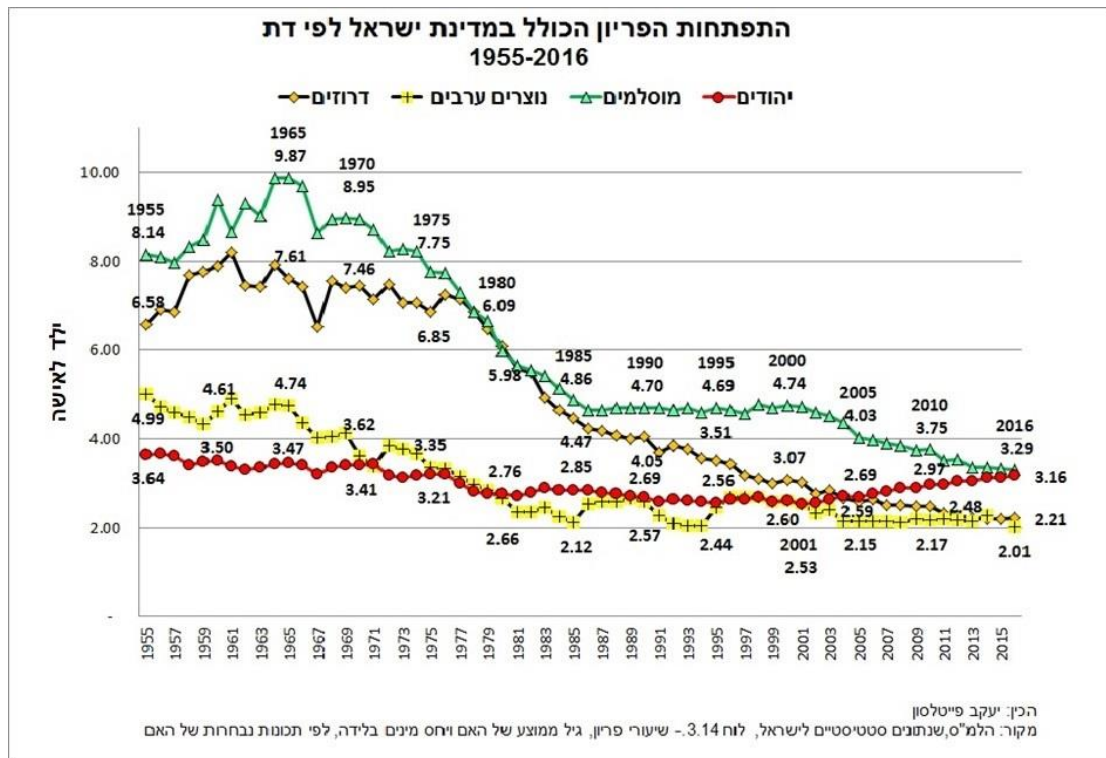
כפי שניתן לראות מהצגת נתוני הלמ"ס בעזרת תרשים מס' 8, עד שנת 1981 שיעור הפריון הכולל של היהודים היה הנמוך ביותר מכל קבוצות האוכלוסייה הדתיות בישראל. משנה זו הוא הפך להיות גבוה יותר מזה של הערבים הנוצרים, ומשנת 2005 נהיה גבוה יותר גם מהפריון הכולל אצל הדרוזים.

הפריון הכולל אצל כלל היהודים ירד בתקופה בת 55 שנה ב-9.7%, מ-3.50 יל"א בשנת 1960 ל-3.16 בשנת 2016.⁶⁴ לעומת זאת, הפריון הכולל אצל המוסלמים, אשר עלה תחילה מ-8.14 יל"א בשנת 1960 ל-9.87 בשנת 1965, ירד מאז ב-66.7%, ל-3.29 בשנת 2016.

בקרב הערבים הנוצרים שיעור הפריון הכולל ירד ב-59.7%, מ-4.99 יל"א בשנת 1960 ל-2.01 בשנת 2016. כפי שניתן לראות בעזרת תרשים מס' 8, החל משנת 1981 הוא הפך להיות הנמוך ביותר מכל קבוצות האוכלוסייה הדתיות בישראל.

אצל הדרוזים ירד הפריון הכולל בתקופה הזאת הרבה יותר מכל שאר הדתות בישראל, מ-8.20 יל"א בשנת 1961 ל-2.21 בשנת 2016, ירידה של 73%. אך בשנים 2013-2016 שיעור הפריון הכולל אצל הדרוזים התייצב למעשה, והוא נע מסביב ל-2.20 יל"א, רמה שמבטיחה את שמירת גודל האוכלוסייה הקיימת.

בשנים הראשונות של המאה ה-21, ירד הפריון הכולל אצל המוסלמים במהירות גבוהה יותר מכל הקבוצות הדתיות האחרות במדינת ישראל, ב-30.6%, מ-4.74 יל"א בשנת 2000 לכדי 3.29 בשנת 2016. במקביל, אצל הדרוזים הוא ירד ב-28.0%, מ-3.07 יל"א בשנת 2000 ל-2.21 בשנת 2016. אצל הערבים הנוצרים ירד הפריון הכולל ב-23.0%, מ-2.61 יל"א בשנת 2000 ל-2.01 בשנת 2016. לעומת זאת, אצל היהודים הוא עלה ב-24.9%, מ-2.53 יל"א בשנת 2001 ל-3.16 בשנת 2016.

תרשים 8

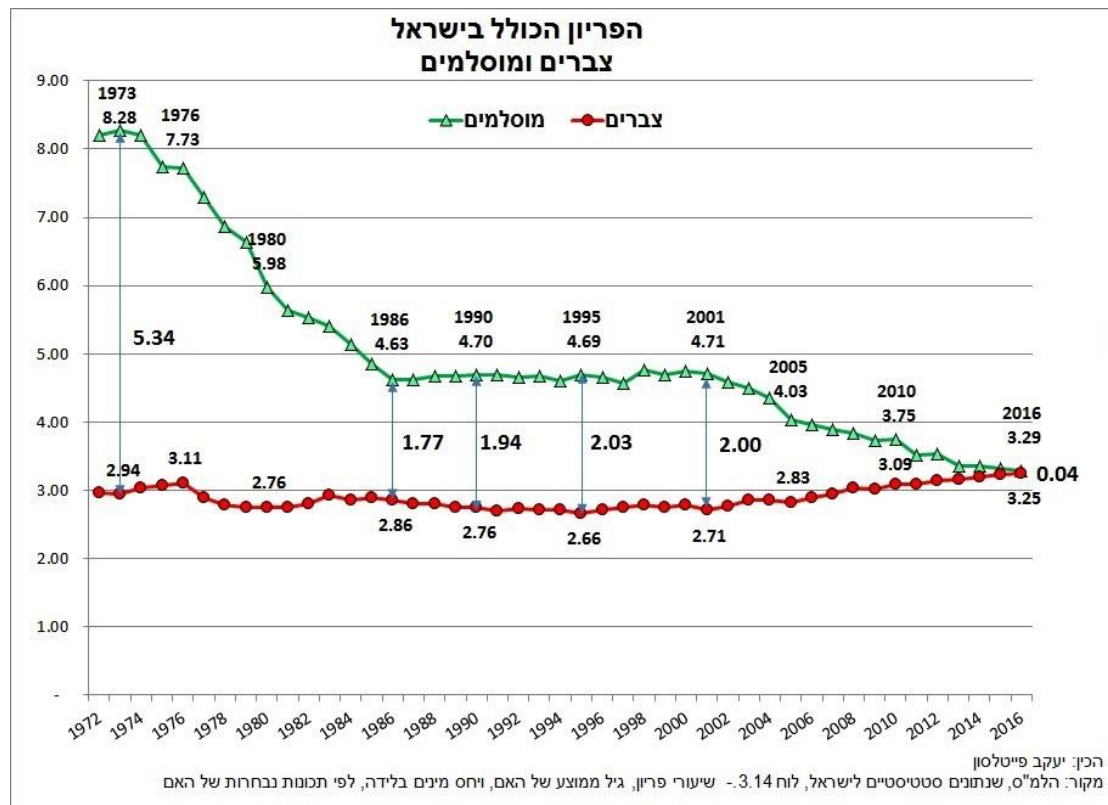
תרשים מס' 8 מראה כי מגמת הירידה בפריון הכולל של המוסלמים בישראל תואמת את המגמה שהתרחשה בקרב הדרוזים. לכן, אפשר להניח כי המשך המגמה הקיימת אצל המוסלמים עשוי להביא את הפריון הכולל שלהם לרמה הקיימת אצל הדרוזים לקראת שנת 2030.

כעת נשווה את נתוני הלמ"ס לגבי התפתחות הפריון הכולל אשר התרחשה בקרב ילידי הארץ בשנים 1972-2016. הפריון הכולל אצל הצברים, המהווים 76.3% מכלל היהודים בישראל, עמד על 2.96 יל"א בשנת 1972 ומאז הוא גדל ב-9.8% עד ל-3.25 בשנת 2016, ב-0.04 בלבד פחות מזה של המוסלמים. לעומת זאת, כתוצאה מההשפעה של העלייה ההמונית מבריה"מ לשעבר, כפי שהוסבר לעיל, הפריון הכולל אצל כלל היהודים ירד בתקופה הזאת ב-0.7%, מ-3.18 יל"א בשנת 1972 ל-3.16 בשנת 2016.

באותה התקופה הפריון הכולל אצל המוסלמים ירד ב-59.9%, מ-8.21 יל"א בשנת 1972 ל-3.29 בשנת 2016. אצל הערבים הנוצרים הוא עמד בשנת 1972 על 3.85 יל"א ותוך 44 שנה ירד ב-47.8%. אצל הדרוזים הוא עמד בשנת 1972 על 7.48 יל"א וירד, בהתאמה, ב-70.5%, הרבה יותר מבשאר הקבוצות הדתיות בישראל.

כפי שאפשר לראות בעזרת תרשים מס' 9, ניתן להבחין בשלוש תקופות במגמת ההתפתחות של הפריון הכולל של המוסלמים בישראל בשנים 1972-2016. בתקופה הראשונה ירד הפריון הכולל אצל המוסלמים ב-41.3%, מ-8.28 יל"א בשנת 1973 ל-4.63 בשנת 1986. במקביל, ירד הפריון הכולל אצל הצברים ב-1.7% בלבד, מ-2.94 יל"א בשנת 1973 ל-2.86 בשנת 1986. ההפרש בין הפריון הכולל אצל המוסלמים לזה של הצברים עמד על 5.34 יל"א בשנת 1973 וירד ל-1.77 בשנת 1986.

בתקופה השנייה, בשנים 1986-2001, התייצב הפריון הכולל אצל המוסלמים מסביב ל-4.61 יל"א. בו זמנית, ירד בהדרגה הפריון הכולל אצל הצברים ב-5.2%, מ-2.86 ל-2.71 יל"א, בהתאמה. בתקופה הזאת ההפרש בין הפריון הכולל של המוסלמים לזה של הצברים עלה במקצת, אך התייצב סביב לממוצע של 2 יל"א במשך כ-15 שנה.

תרשים 9

בתקופה השלישית, 2002-2016, חזר וירד הפריון הכולל אצל המוסלמים הישראלים ב-30.1%, כאשר במקביל גדל הפריון הכולל אצל הצברים ב-19.9%. בשנת 2016 הגיע הפריון הכולל של

הצברים ל-3.25 יל"א והתקרב לפריון הכולל של המוסלמים הישראלים (3.29).⁶⁵ ההפרש בין הפריון הכולל של המוסלמים לזה של הצברים הצטמצם בשנת 2016 ל-0.04 יל"א בלבד. המשך המגמה המתרחשת בעשור האחרון בקרב הצברים והמוסלמים בישראל עשוי להביא לשוויון בפריון הכולל של שתי קבוצות האוכלוסייה הללו לקראת שנת 2020.

הפריון הכולל של קבוצות האוכלוסייה בישראל לפי מחוזות ולפי דת

• כללי

כפי שניתן לראות מנתוני הלמ"ס המרוכזים בלוח מס' 5, הפריון הכולל אצל היהודים בשנת 2001 היה נמוך בהרבה מזה של הערבים בכל המחוזות, לפי החלוקה המנהלית במדינת ישראל. אך תוך 15 שנה, 2001-2016, הפריון הכולל אצל היהודים גדל כאשר, במקביל, אצל הערבים הוא ירד באופן משמעותי ביותר.

ראוי לציין כי הגידול בפריון הכולל אצל היהודים היה הגבוה במיוחד במחוזות תל אביב (ב-26.1%) וחיפה (ב-23.9%) בהם הוא היה ונשאר הנמוך ביותר מזה שקיים בכל המחוזות. התופעה הזאת היא עקבית גם לגבי שאר המחוזות כאשר בכל מחוז בו הפריון הכולל היה בעבר גבוה יותר, שיעור הגידול בו היה פחות מזה שהיה במחוז בו הפריון הכולל היה נמוך יותר. כך, באזור יו"ש, בו הפריון הכולל הוא הגבוה ביותר, העלייה בו הייתה הנמוכה ביותר (8.7%).

תמונה דומה, אך בהיפוך, התרחשה בקרב האוכלוסייה הערבית. כך במחוז הדרום, בו הפריון הכולל אצל הערבים היה ונשאר הגבוה ביותר, הוא גם ירד בשיעור הגבוה ביותר (40.5%). במחוזות האחרים, פרט למחוז ירושלים, בשנים 2001-2016, ירד הפריון הכולל ברמה דומה, כ-30% בממוצע. במחוז ירושלים הירידה בפריון הכולל הייתה ב-25.7%.

לוח מס' 5: הפרייון הכולל בארץ ישראל לפי קבוצת האוכלוסייה
 והמחוז⁶⁶ 67 68 69 70

מחוז	יהודים			ערבים		
	2001	2016	גידול ב-%	2001	2016	גידול ב-%
סך הכל	2.59	3.16	22.0%	33 4.	3.11	-28.2%
צברים	2.71	3.25	19.9%			
לפי מחוזות						
מחוז ירושלים	3.78	4.42	16.9%	4.35	3.23	-25.7%
מחוז דרום	2.71	3.18	17.3%	9.13	5.43	-40.5%
מחוז צפון	2.51	3.00	19.5%	3.72	2.57	-30.9%
מחוז מרכז	2.40	2.82	17.5%	4.51	3.10	-31.3%
מחוז תל אביב	2.22	2.80	26.1%	3.77	2.65	-29.7%
מחוז חיפה	2.05	2.54	23.9%	3.78	2.54	-32.8%
איו"ש	4.58	4.98	8.7%	4.08	2.71	-33.6%
				4.42	3.33	-24.7%
רצועת עזה				5.69	3.91	-31.3%
				6.20	4.30	-30.6%

כפי שניתן לראות בעזרת לוח מס' 6, הפרייון הכולל אצל הערבים בשנת 2001 היה גבוה מזה של היהודים בכל המחוזות לפי החלוקה המנהלית במדינת ישראל, פרט לאיו"ש. בסך הכל, הפרייון הכולל הערבי בשנה זו היה גבוה ב-67.2% מהפרייון הכולל של היהודים.

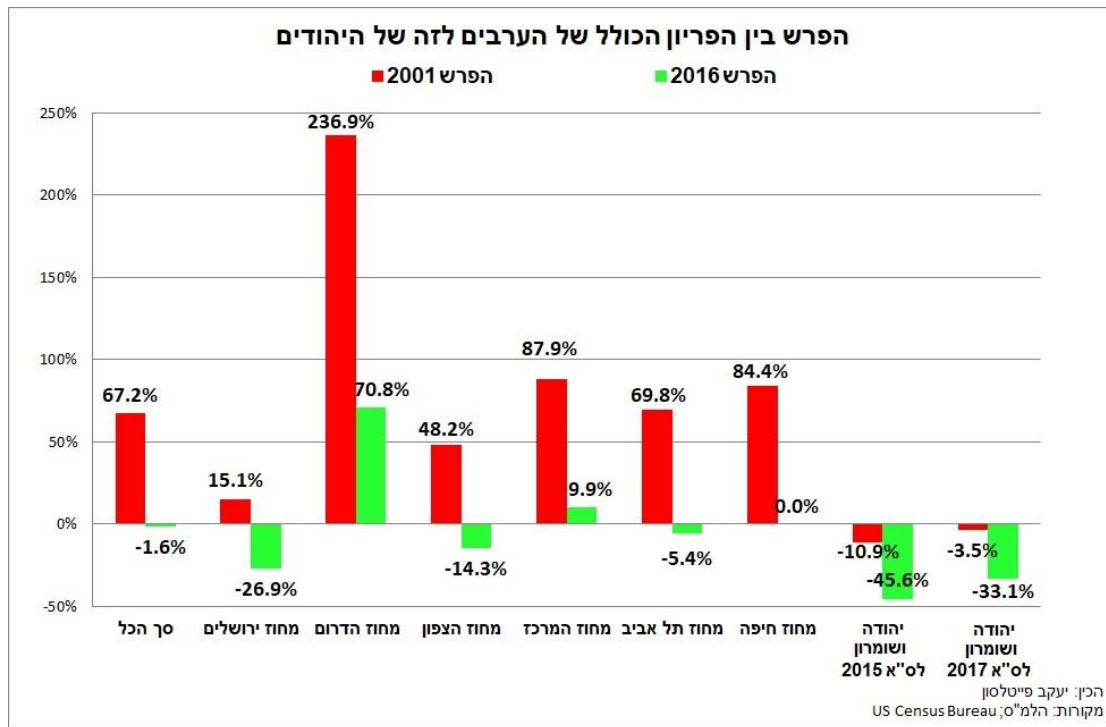
בשנת 2016, בפעם ראשונה מאז הקמת מדינת ישראל, הפרייון הכולל אצל כלל התושבים הערבים היה נמוך מזה של היהודים ב-1.6%. במחוזות ירושלים, הצפון ותל אביב, הפרייון הכולל אצל היהודים היה גבוה מזה של הערבים.

לוח מס' 6: שיעור ההפרש של הפריון הכולל בין ערבים ליהודים, לפי מחוז

מחוז	הפרש בין ערבים ליהודים	
	2016	2001
סך הכל	-1.6%	67.2%
מחוז ירושלים	-26.9%	15.1%
מחוז צפון	-14.3%	48.2%
מחוז חיפה	0.0%	84.4%
מחוז מרכז	9.9%	87.9%
מחוז תל אביב	-5.4%	69.8%
מחוז דרום	70.8%	236.9%
איו"ש	-45.6%	-10.9%
איו"ש	-33.1%	-3.5%

כך, במחוז ירושלים הפריון הכולל אצל הערבים היה בשנת 2001 גבוה ב-15.1% מזה של היהודים ובשנת 2016 הוא היה נמוך מזה של היהודים ב-26.9%. בדומה לכך, במחוז הצפון הפריון הכולל אצל הערבים היה גבוה מזה שהיה אצל היהודים בשנת 2001 ב-48.2%, ובשנת 2016 הוא היה נמוך ב-14.3% מזה של היהודים.

גם במחוז תל אביב התהפך המצב ואם בשנת 2001 הפריון הכולל אצל הערבים היה גבוה מזה של היהודים ב-69.8%, אזי בשנת 2016 הוא היה נמוך מזה של היהודים ב-5.4%. הפריון הכולל של הערבים במחוז חיפה בשנת 2001 היה גבוה ב-84.4% מזה של היהודים, אך בשנת 2016 הפריון הכולל של הערבים השתווה לזה של היהודים.

תרשים 10

במחוזות הדרום והמרכז הפריון הכולל אצל הערבים נשאר גבוה יותר מזה של היהודים, אך הפער ביניהם הצטמצם באופן משמעותי. כך, אם בשנת 2001 הפריון הכולל של הערבים במחוז הדרום היה גבוה מזה של היהודים ב-236.9%, אזי בשנת 2016 הפער הזה הצטמצם לכדי 70.8%. במחוז המרכז הצטמצם הפער בפריון הכולל של הערבים והיהודים מ-87.9% בשנת 2001 ל-9.9% בשנת 2016.

הפער בפריון הכולל של היהודים ביו"ש לבין זה של הערבים גדל עוד יותר לטובת היהודים. בשנת 2001 הפריון הכולל של הערבים באזור יו"ש היה נמוך ב-10.9%, לפי גרסת הלס"א משנת 2015, או ב-3.5%, לפי גרסתה משנת 2017. בשנת 2016 גדל הפער בפריון הכולל לטובת היהודים לכדי 45.6%, לפי גרסת הלס"א משנת 2015, או ל-33.1%, לפי גרסתה משנת 2017.

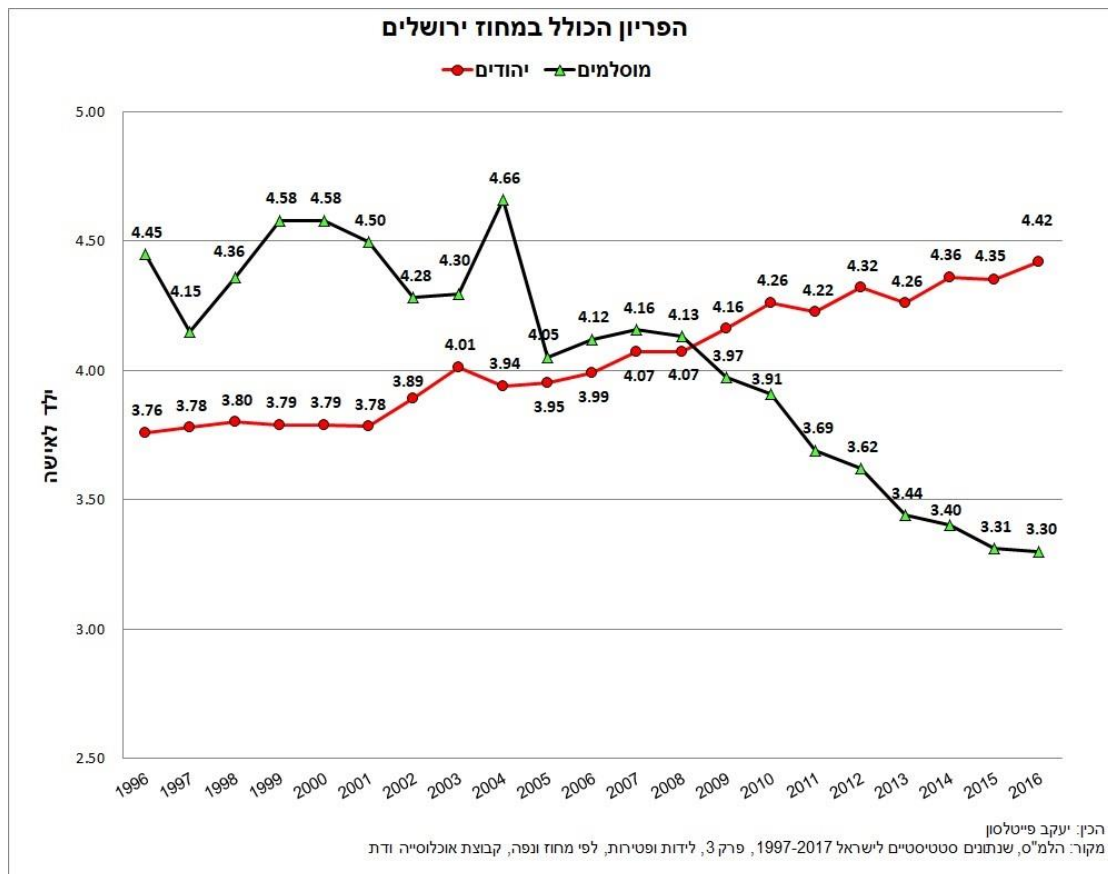
נבחן כעת את ההתפתחות הפריון הכולל לפי כל מחוז ומחוז.

• הפריון הכולל במחוז ירושלים

האוכלוסייה היהודית במחוז ירושלים גדלה בשנים 2011-2016 ב-11.0%, מ-650,000 נפש ל-721,300 נפש. האוכלוסייה היהודית

המורחבת^{iv} גדלה באותה התקופה ב-11.66%, מ-662,100 נפש ל-738,800 נפש. האוכלוסייה הערבית גדלה ב-12.3%, מ-306,700 נפש ל-344,500 נפש (מתוכם 12,700 נוצרים) והיא מהווה 31.8% מכלל תושבי המחוז בשנת 2016.⁷¹

בשנת 2004 הפריון הכולל אצל המוסלמים במחוז ירושלים היה 4.66 יל"א, גבוה ב-18.3% מזה של היהודים (3.94). בשנת 2016 הפריון הכולל של התושבים היהודים במחוז ירושלים היה 4.42 יל"א, גבוה ב-33.9% מזה שהיה לתושבי המחוז המוסלמים (3.30). בתוך 12 שנים בלבד, הפריון הכולל של התושבים היהודים במחוז ירושלים גדל ב-12.2%, בעוד הפריון הכולל של המוסלמים ירד ב-29.2%.

תרשים 11

^{iv} אוכלוסייה יהודית מורחבת – כאן ולהלן הכוונה ליהודים יחד עם בני המשפחות המעורבות של העולים מבריה"מ לשעבר אשר לא סווגו לפי לאום ודת על ידי משרד הפנים.

הגידול היחסי הגבוה במקצת של האוכלוסייה הערבית לעומת היהודית נובע מתוספת של מהגרים ערבים שעברו לגור במחוז ירושלים בשנים הללו. גורם נוסף המשפיע על שיעור היהודים במחוז ירושלים נובע מהגירתם של היהודים ליישובים אחרים בארץ, בעיקר ליישובים היהודיים ביו"ש הנמצאים במעגל הטבעת החיצונית של מטרופולין ירושלים.

צירופם של 175,900 תושבים המתגוררים ביישובים הישראליים בפריפריה של ירושלים רבתי לאוכלוסייה היהודית של מחוז ירושלים,⁷² במסגרת הצעתו של השר ישראל כץ, תביא את שיעור היהודים בכלל אוכלוסיית המחוז ל-74.5%.

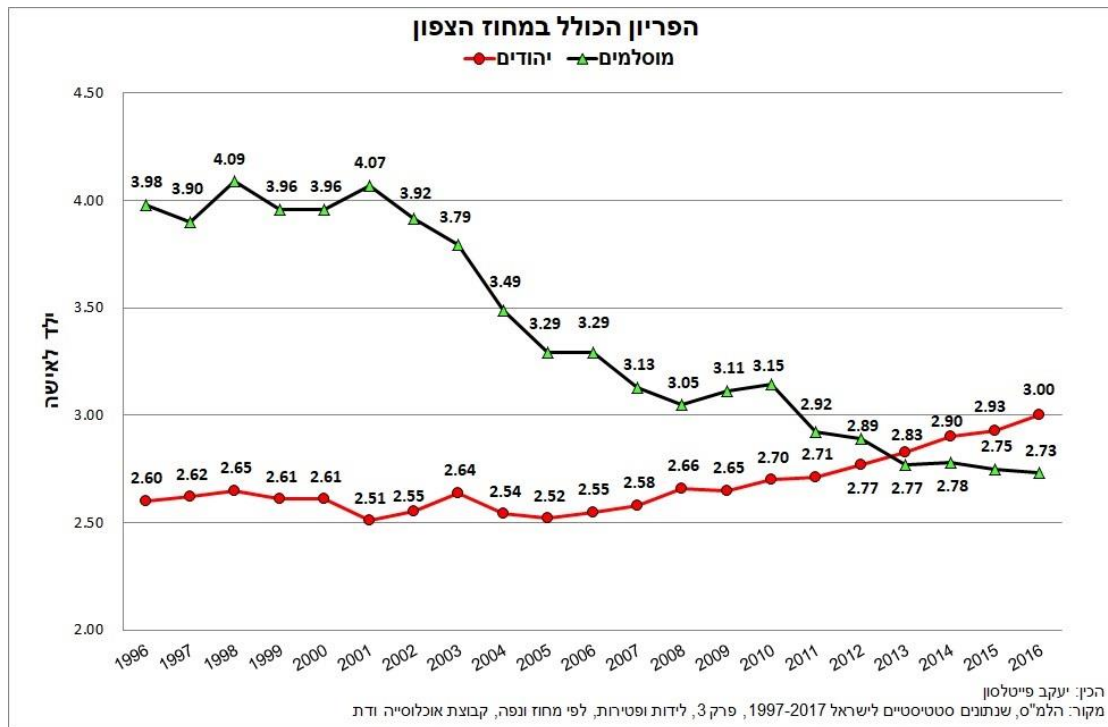
• הפריון הכולל במחוז הצפון

בשנת 2016, האוכלוסייה היהודית במחוז הצפון מנתה 603,400 נפש והאוכלוסייה היהודית המורחבת מנתה 648,600 נפש או 46.3% מכלל אוכלוסיית המחוז. האוכלוסייה הערבית מנתה 752,700 נפש, מתוכם 545,500 מוסלמים (38.9%), 112,200 דרוזים (8.0%) ו-93,500 נוצרים (6.7%).

הפריון הכולל אצל המוסלמים במחוז הצפון התייצב ברמה הממוצעת של 3.98 יל"א בשנים 1996-2002. מכאן החלה ירידה של 32.9% ברמתו, מ-4.07 יל"א בשנת 2001 ועד ל-2.73 בשנת 2016.

הפריון הכולל אצל היהודים במחוז הצפון בשנים 1996-2009 התייצב מסביב לממוצע של 2.59 יל"א. החל משנת 2010 עלה הפריון הכולל אצל היהודים ב-15.8%, ל-3 יל"א בשנת 2016 לעומת הממוצע ב-14 השנים המצוינות לעיל.

אם עד שנת 2013 הפריון הכולל אצל היהודים היה נמוך מזה של המוסלמים, אזי משנה זו הוא נהיה גבוה מזה של המוסלמים. אם בשנת 2001 הפריון הכולל של המוסלמים היה גבוה ב-1.56 יל"א מזה של היהודים במחוז הצפון, אזי בשנת 2016 הפריון הכולל אצל היהודים היה גבוה ב-0.27 יל"א מזה של המוסלמים.

תרשים 12

• הפריון הכולל במחוז חיפה

בשנת 2016 האוכלוסייה היהודית במחוז חיפה מנתה 679,400 נפש והאוכלוסייה היהודית המורחבת מנתה 741,200 נפש, שהם 74.4% מכלל האוכלוסייה במחוז. סך האוכלוסייה הערבית מנתה 255,100 נפש שהם 25.6% מכלל האוכלוסייה, מתוכם 211,400 מוסלמים (21.2%), 26,100 דרוזים (2.6%), ו-17,400 ערבים-נוצרים (1.7%).

כפי שניתן לראות בעזרת תרשים מס' 13, הפריון הכולל של היהודים במחוז חיפה ירד בשנים 1997-2001 ב-6.1%, עד לרמה הנמוכה ביותר (2.01), דהיינו, לרמה הנמצאת על סף שמירת גודל האוכלוסייה הקיימת.

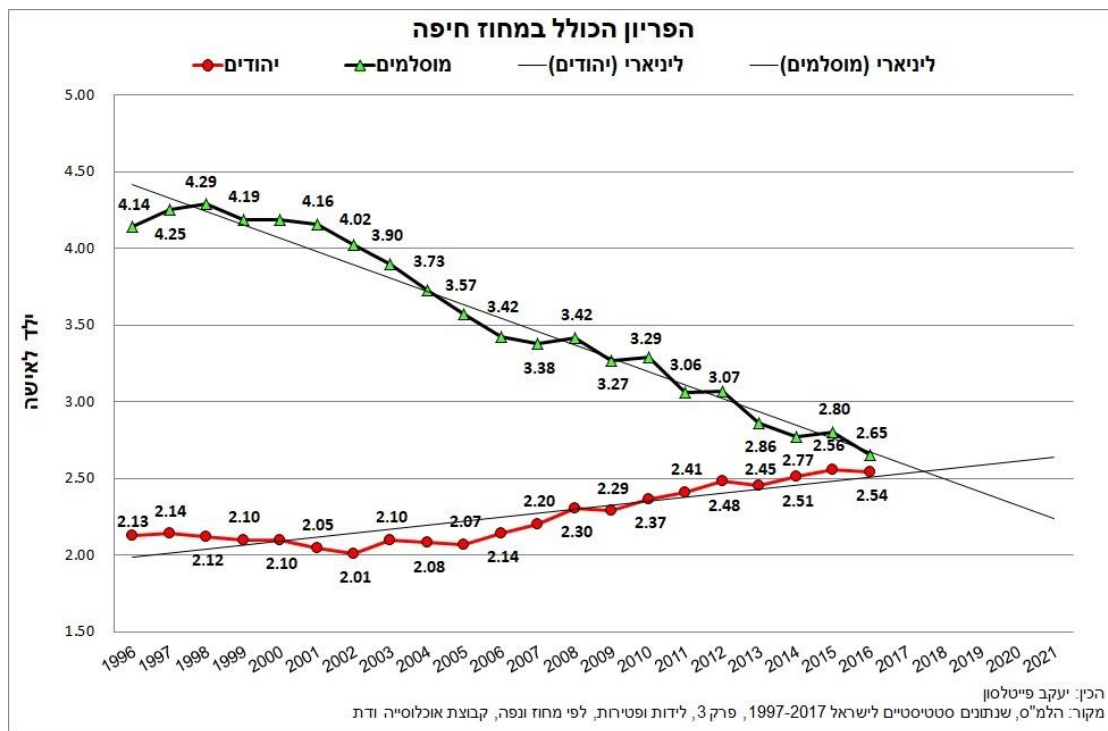
לעומת זאת, הפריון הכולל של המוסלמים הגיע לשיאו – 4.29 – יל"א בשנת 1998 ובשנים 1996-2001 היה די יציב ושמר על ממוצע של 4.20. ההפרש הממוצע בין הפריון הכולל של המוסלמים לזה של היהודים עמד בתקופה זו על הממוצע של 2.10 יל"א.

ניתן לראות כי משנת 2001 החלה ירידה מהירה בפריון הכולל אצל המוסלמים. הפריון ירד ב-38.2%, מ-4.29 יל"א בשנת 1998 ל-2.65

בשנת 2016. בו זמנית, החלה עלייה בפריון הכולל אצל היהודים והוא גדל ב-26.4%, ל-2.54 ילי"א בשנת 2016.

ההפרש בין הפריון הכולל של המוסלמים לזה של היהודים ירד ל-0.11 ילי"א בלבד. המשך המגמה הזאת עשוי להביא לשוויון בפריון הכולל אצל היהודים והמוסלמים במחוז חיפה לקראת סוף העשור השני של המאה ה-21.

המשך מגמת התפתחות הפריון הכולל ב-15 שנים הבאות, כפי שזו נראתה בשנים 2001-2016, עשוי להביא את הפריון הכולל אצל היהודים במחוז חיפה ל-3.14 ילי"א לעומת הירידה ל-1.69 אצל המוסלמים עד שנת 2030.

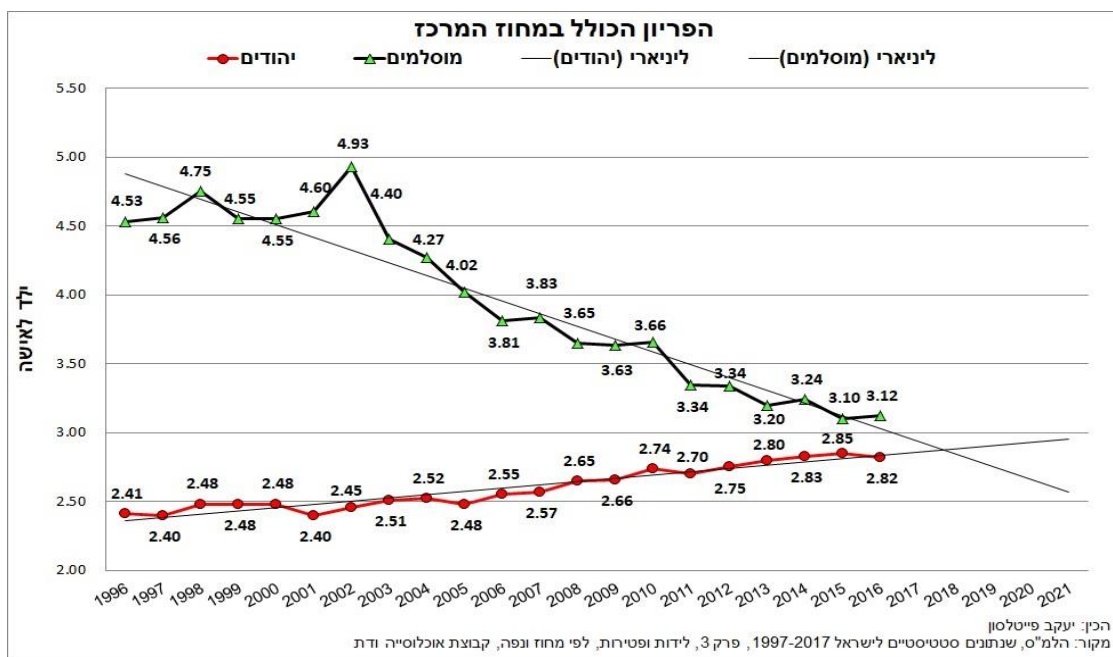
תרשים 13

• הפריון הכולל במחוז המרכז

האוכלוסייה היהודית במחוז המרכז מנתה 1,852,400 נפש והאוכלוסייה היהודית המורחבת – 1,943,200 נפש, או 91.8% מכלל אוכלוסיית המחוז בשנת 2016. האוכלוסייה הערבית מנתה 172,700 נפש, מתוכם 168,100 מוסלמים, או 7.9% מכלל אוכלוסיית המחוז.

במחוז המרכז התרחשה התפתחות דומה במגמת הפריון הכולל לזו במחוז חיפה. גם כאן הפריון הכולל אצל המוסלמים התייצב ברמה הממוצעת של 4.59 יל"א בשנים 1996-2001. בשנת 2002 עלה הפריון הכולל אצל המוסלמים לשיא (4.93) ולאחר מכן החלה ירידה מהירה ברמתו עד ל-3.10 בשנת 2015, ירידה של 37.1% משנת 2002. בשנת 2016 עמד הפריון הכולל אצל המוסלמים במחוז המרכז בשנים 1996-2005 התייצב מסביב לממוצע של 2.46 יל"א. החל משנת 2006 החלה עלייה ברמת הפריון הכולל אצל היהודים והוא גדל ב-14.9%, ל-2.85 יל"א בשנת 2015 לעומת 2.48 בשנת 2005. בשנת 2016 עמד הפריון הכולל אצל היהודים על 2.82 יל"א. אם בשנים 1996-2001 ההפרש בין גודל הממוצע של הפריון הכולל של המוסלמים לזה של היהודים במחוז המרכז עמד על 2.13 יל"א, אזי בשנת 2016 הוא עמד על 0.30 בלבד.

כפי שניתן לראות בעזרת תרשים מס' 14, המשך מגמת התפתחות הפריון הכולל ב-15 שנים הבאות, כפי שזו נראתה בשנים 2001-2016, עשוי להביא לשוויון בפריון הכולל של היהודים והמוסלמים לקראת סוף שנות ה-20 של המאה ה-21. המשך המגמות הללו עשוי להביא את הפריון הכולל אצל היהודים במחוז המרכז לכדי 3.30 לעומת 2.11 יל"א אצל המוסלמים לקראת שנת 2030.

תרשים 14

• הפריון הכולל במחוז תל אביב

האוכלוסייה היהודית מנתה 1,289,500 נפש והאוכלוסייה היהודית המורחבת מנתה 1,367,500 נפש, או 98.5% מכלל האוכלוסייה של המחוז בשנת 2016. האוכלוסייה הערבית מנתה בשנה זו 20,900 נפש, מתוכם 17,100 מוסלמים, שהם 1.2% מכלל אוכלוסיית המחוז.

תרשים 15

הפריון הכולל אצל היהודים במחוז תל אביב ירד בשנים 1997-2001 ב-6.3%, מ-2.37 ל-2.22 יל"א. משנת 2002 השתנתה המגמה והפריון הכולל אצל היהודים החל לגדול עד ל-2.80 יל"א בשנת 2016.

לעומת זאת, הפריון הכולל אצל המוסלמים במחוז תל אביב, אשר עמד על 4.70 יל"א בשנת 1997, ירד בהדרגה, תחילה לממוצע של 4.23 בשנים 1998-2002, אחר כך ל-3.62 בשנים 2005-2007 ולבסוף ל-2.77 בשנת 2016. בסך הכל, ירד הפריון הכולל אצל המוסלמים במחוז תל אביב ב-41.0% תוך 9 שנים בלבד. לעומת זאת, אצל היהודים גדל הפריון הכולל ב-26.1% והיה גבוה מרמתו בשנת 2001.

אם בשנת 1997 הפריון הכולל אצל המוסלמים היה גבוה ב-2.33 יל"א מזה של היהודים, אזי בשנת 2016 הוא היה נמוך מזה של היהודים ב-0.03 יל"א.

• הפריון הכולל במחוז הדרום

בסוף שנת 2016 במחוז הדרום התגוררו 909,200 יהודים והאוכלוסייה היהודית המורחבת מנתה 993,300 נפש, או 80% מכלל אוכלוסיית המחוז. במחוז הדרום התגוררו 250,800 ערבים מתוכם 249,800 מוסלמים המהווים 16.4% מכלל המוסלמים בישראל, או 20.1% מכלל אוכלוסיית המחוז. הפריון הכולל של המוסלמים ממשיך להיות גבוה מזה של היהודים.

כפי שניתן לראות בעזרת תרשים מס' 16, הפריון הכולל אצל היהודים היה יציב רוב הזמן מסביב למוצע של 2.72 יל"א בתקופה בת 20 שנה, משנת 1997 ועד שנת 2007. לאחר מכן החלה עלייה בפריון הכולל היהודי והוא הגיע ל-3.18 יל"א בשנת 2016, גבוה ב-19.5% מרמתו בשנת 2002 (2.66).

לעומת זאת, אצל המוסלמים במחוז הדרום ירד הפריון הכולל ב-45.8%, משיאו בשנת 1998 (10.06) עד ל-5.45 יל"א בשנת 2015.

ב-18 השנים האחרונות הצטמצם ההפרש בין הפריון הכולל של היהודים לזה של המוסלמים, מ-7.28 יל"א בשנת 1998 ל-2.27 בשנת 2016. במידה ומגמת הירידה בפריון הכולל אצל המוסלמים במחוז הדרום ב-15 השנים האחרונות, 2001-2016, תישאר גם בעתיד, אזי הוא עשוי להשתוות לזה של היהודים לקראת המחצית השנייה של שנות ה-20 של המאה ה-21.

תרשים 16

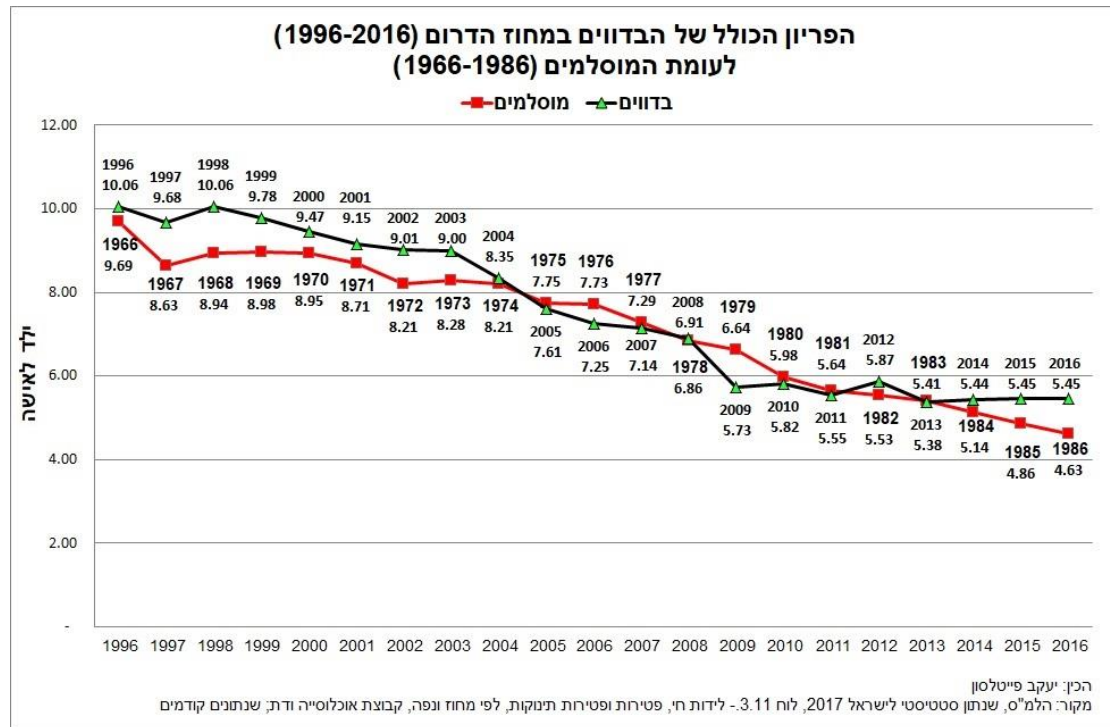
נבדוק האם מגמת ההתפתחות של הפריון הכולל אצל כלל המוסלמים בישראל חוזרת על עצמה גם אצל הבדווים שהם רוב מוחלט של המוסלמים המתגוררים במחוז הדרום. לצורך עריכת השוואה זו, נבחר כנקודת המוצא שנים בהן הפריון הכולל של כלל המוסלמים והבדווים במחוז הדרום הגיע לשיאו בכל הזמנים.

בהתאם לכך, נקודת המוצא עבור כלל המוסלמים בתרשים מס' 17 תהיה שנת 1966, בה הפריון עמד על 9.69 יל"א, ועבור הבדווים זאת תהיה שנת 1996, בה הם הגיעו לשיא בפריון הכולל – 10.06 יל"א. בעזרת תרשים מס' 17 אפשר לראות עד כמה שני הגרפים תואמים זה את זה.^{73 74 75 76}

משנת 1966, תוך פרק זמן של 10 שנים, ירד הפריון הכולל של המוסלמים ב-20.2%, ל-7.73 יל"א בשנת 1976. אצל הבדווים בנגב ירד הפריון הכולל בתקופה דומה בת 10 שנים, 1996-2006, ב-27.9%, ל-7.25 יל"א בשנת 2006. מכאן משתמע כי הירידה בפריון הכולל בעשור הראשון אחרי הגעה לשיאו אצל הבדווים הייתה מהירה יותר מזו שהייתה אצל המוסלמים.

בעשור השני ירד הפריון הכולל אצל המוסלמים ב-40.1%, ל-4.53 יל"א בשנת 1986. אצל הבדווים הוא ירד בתקופה דומה ב-24.8%,

מ-7.25 יל"א בשנת 2006 ל-5.45 בשנת 2016. אך במקביל באותו העשור ירד הפריון הכולל אצל כלל המוסלמים ב-17.1%, מ-3.97 יל"א בשנת 2006 ל-3.29 בשנת 2016. מכאן משתמע כי הפריון הכולל אצל הבדווים במחוז הדרום יורד בשנים האחרונות הרבה יותר מהר מאשר זה קורה אצל כלל המוסלמים בישראל.

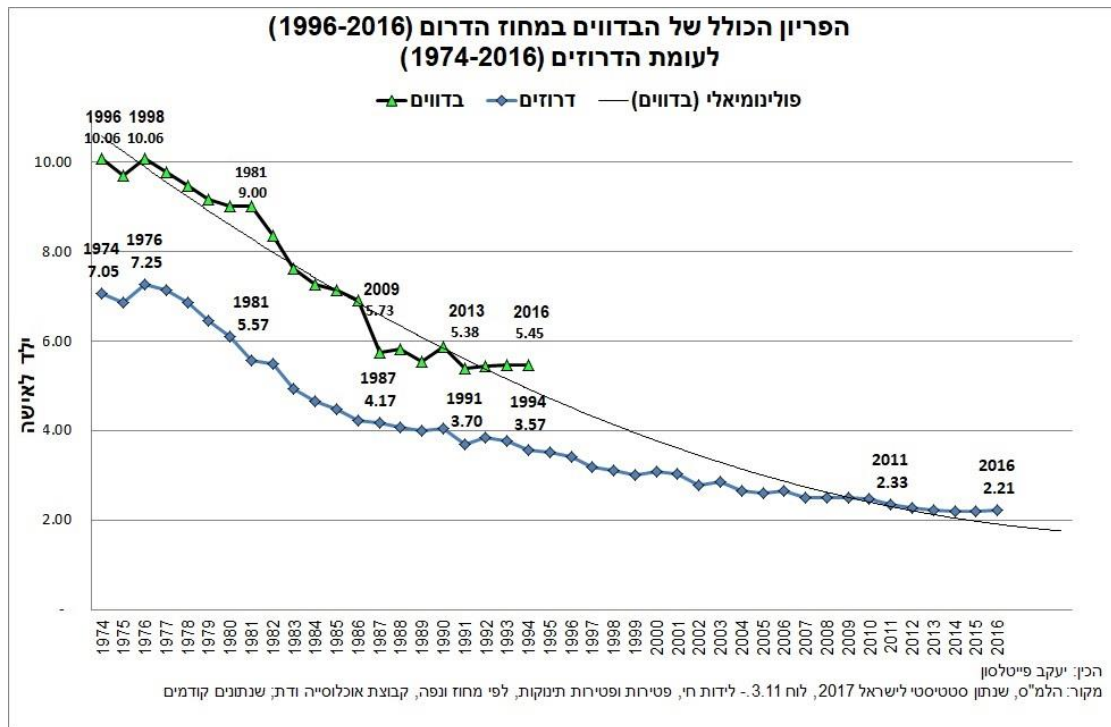

תרשים 17

כפי שניתן לראות בעזרת תרשים מס' 18, מגמת התפתחות הפריון הכולל של הבדווים במחוז הדרום תואמת עוד יותר את זו של הדרוזים. הפריון הכולל אצל הבדווים ירד תוך 15 שנה, 1998-2013, ב-46.5%. אצל הדרוזים ירד הפריון בתקופה בת 15 שנה, 1976-1991, ב-48.9%. שנה לאחר מכן, עלה הפריון הכולל במקצת גם אצל הדרוזים (ב-3.8%) וגם אצל הבדווים (ב-1.3%).

במידה ומגמת הפריון הכולל אצל הבדווים תמשיך לעקוב אחר המגמה הקיימת אצל הדרוזים, כפי שניתן לראות בעזרת תרשים מס' 18, לפי חישוב הרגרסיה הפולינומית^v, הפריון הכולל אצל הבדווים עשוי לרדת לרמה של 2.20 יל"א לקראת המחצית הראשונה של שנות ה-30 של המאה ה-21.

^v הרגרסיה הפולינומית היא צורה של ניתוח רגרסיה שבה היחסים בין המשתנה העצמאי x לבין המשתנה התלוי y מעוצבים כפולינום בחזקת n לפי הנוסחה הבאה: $y = \beta_0 + \beta_1 x + \beta_2 x^2 + \beta_3 x^3 + \dots + \beta_n x^n + \epsilon$.

תרשים 18

סביר להניח כי שני גורמים עיקריים תרמו לירידה מהירה כל כך בפריון הכולל אצל הבדוויים:

- עלייה משמעותית ביותר ברמת האוריינות בקרבם, במיוחד בקרב הנשים.
- מעבר להתיישבות קבע של רוב הבדוויים במחוז הדרום.

ראוי לציין גם שהחל משנת 2003 צומצמו באופן ניכר קצבאות הילדים וסביר להניח כי הדבר השפיע על קבוצות האוכלוסייה בהן מספר הילדים קבע גם את רמת ההכנסה המשפחתית. על כך הצביע בזמנו המחקר של בנק ישראל אשר פורסם ב-15 לדצמבר 2009.⁷⁷ לפי ממצאי בנק ישראל:

"הירידה בפריון הכולל של הבדוויות בדרום הייתה בעוצמה חזקה. לפני קיצוץ הקצבאות הפריון הכולל שלהן עמד על סדר גודל של 7 ילדים לאחר שהוא ירד במשך תקופה ממושכת. לאחר מכן, הייתה ירידה חדה ובשנים 2006-2007 הפריון הגיע ל-5.50 ילדים, הרבה מתחת לקו המגמה. גם אצל הבדוויות בצפון הארץ נרשמה ירידה בפריון הילודה, אך היא הייתה בהמשך למגמה שהסתמנה כבר בשנים 2002-2003."

התופעה הזו היא הגיונית כי תהליכי המודרניזציה והאורבניזציה המואצים שעברו על הבדווים בנגב בחמשת העשורים האחרונים נותנים את פירותיהם בשנים האחרונות, בדיוק כפי שחזו החוקרים אבינועם מאיר ויוסף בן-דוד לפני 24 שנים.

הדור החדש של הבדווים הוא משכיל הרבה יותר ואת זה ניתן לראות גם בגידול מהפכני במספר הנשים הבדוויות הלומדות במסגרת לימודים אוניברסיטאיים. אפשר לעקוב אחרי המהפכה הזאת בעזרת פרסומים סטטיסטיים על מספר הסטודנטים הבדווים באוניברסיטת בן גוריון והמכללות האקדמיות הפועלות במחוז הדרום. בשנת 1996 למדו באוניברסיטת בן-גוריון חמש נשים בדוויות ו-68 גברים בדווים, כאשר במדעי הרפואה לא למד אף סטודנט בדווי. אך כבר בשנת 2001 דווח על ידי מנהל המרכז לחקר החברה הבדווית והתפתחותה באוניברסיטת בן גוריון בנגב, ד"ר איסמעיל אבו סעד, כי "באוניברסיטה לומדות למעלה מ-120 סטודנטיות בדוויות, 22 מהן שוקדות על לימודי תואר שני בתחומי החינוך, עבודה סוציאלית, פסיכולוגיה ומדעי הבריאות. בסך הכל, לומדים בשנת תשס"א למעלה מ-350 סטודנטים בדווים, לעומת 250 סטודנטים (מתוכם 95 בנות) שלמדו אשתקד. בין הסטודנטים הבדווים הלומדים השנה, חמישה שוקדים על עבודת הדוקטורט שלהם (בתחומי הכימיה, מדעי החיים, היסטוריה, מדעי הבריאות ומתמטיקה) ו-41 סטודנטים (מלבד 22 סטודנטיות) לומדים לתואר שני. הגידול המואץ במספר הסטודנטים ובעיקר הסטודנטיות הבדוויות, נובע ממדיניותה של אוניברסיטת בן גוריון בנגב, שבאמצעות מלגות ומגוון של פרויקטים, מעודדת צעירים בדווים להיכנס למסגרת של לימודים אקדמיים".⁷⁸

בשנת 2002-2003 סיימו את אוניברסיטת בן-גוריון בנגב 129 סטודנטים בדווים, מהם 54 נשים. בשנת תשס"ג למדו באוניברסיטת בן גוריון 319 סטודנטים בדווים, מתוכם 142 נשים.⁷⁹ רוב הסטודנטים למדו בפקולטה למדעי הרוח והחברה. עוד 895 סטודנטים בדווים למדו במכללות השונות בנגב, 477 מתוכם (מהם 282 נשים) למדו במכללה האקדמית לחינוך ע"ש קיי בבאר שבע המציעה מסלול מיוחד להכשרת מורים למערכת החינוך של הבדווים. 170 סטודנטים בדווים למדו במכללה

האקדמית לחינוך אחווה בבאר טוביה, ו-164 סטודנטים למדו במכללה הטכנולוגית בבאר שבע.⁸⁰

כפי שדיווחה עפרי אילנה בעיתון "הארץ" ב-3 ביולי שנת 2009: "340 סטודנטים נרשמו למסלול לימודים ייחודי לבדווים בבאר שבע, 300 מתוכם נשים, נתון שמשקף מהפיכה אקדמית של ממש במגזר הבדווי ובקרב ערבים-ישראלים בכלל".⁸¹

בנוסף להשתלבותם של הבדווים במוסדות להשכלה הגבוהה במדינת ישראל, ישנו "מספר לא מבוטל של סטודנטים בדווים הלומדים במוסדות להשכלה גבוהה בחו"ל כאשר רובם לומדים בירדן, אבל אין נתונים מדויקים על ממדי התופעה".⁸²

נניח שהגידול השנתי של האוכלוסייה במחוז הדרום יישאר כפי שהוא היה בשנת 2016, דהיינו, 1.77% אצל היהודים ו-3.87% אצל המוסלמים. אזי, בשנת 2030 האוכלוסייה המוסלמית עשויה להגיע לכדי 445,000 נפש והאוכלוסייה היהודית המורחבת לכדי 1,300,000 נפש. מכאן יוצא, כי אפילו ללא התחשבות בתוצאות של התכנית הממלכתית המבוצעת בשנים האחרונות במטרה לחזק את מחוז הדרום ולהרחיב את הישובים היהודיים הקיימים בו, שיעור היהודים יעמוד על 76% לפחות מכלל האוכלוסייה הצפויה במחוז בשנת 2030.

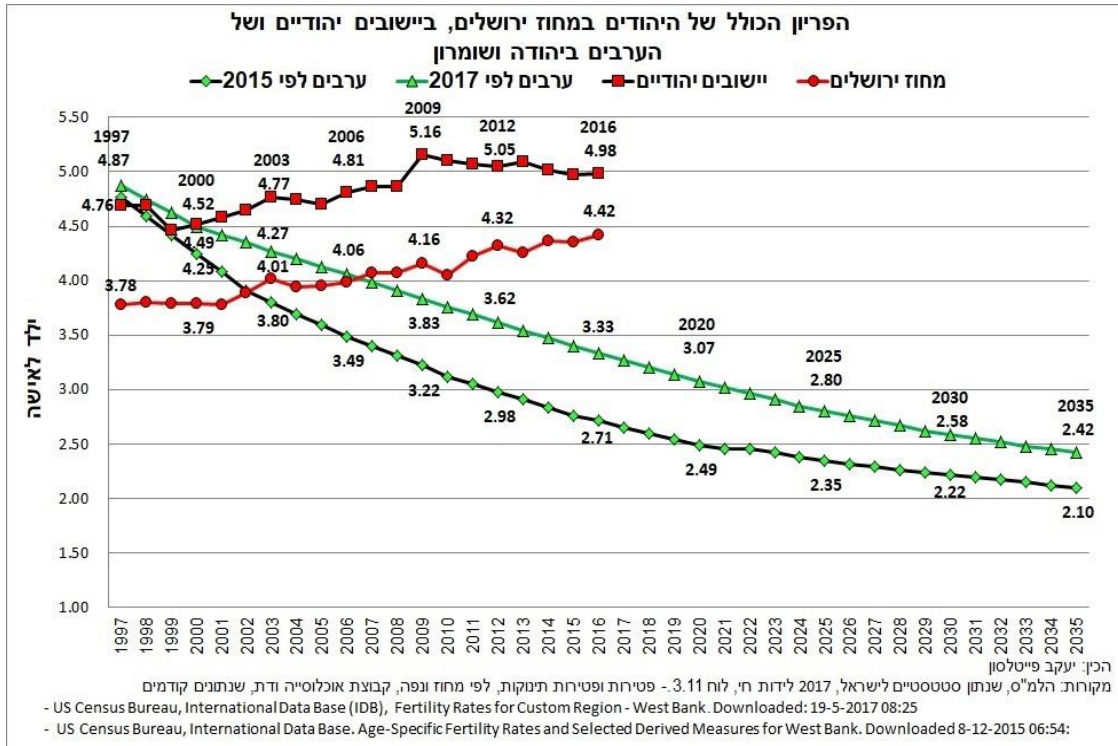
המשך הירידה בפריון הכולל של המוסלמים במחוז הדרום יביא גם להמשך הירידה בשיעור הגידול השנתי של אוכלוסייה זו. בדומה לכך, גידול בפריון הכולל אצל היהודים, בשילוב עם מעבר האוכלוסייה היהודית ממרכז הארץ, יביא לעליה משמעותית בגידול השנתי של היהודים וכתוצאה מכך, הרוב היהודי במחוז לא רק יישמר אלא אף יגדל.

התפתחות הפריון הכולל ביהודה ושומרון

כפי שניתן לראות בעזרת לוח מס' 5, הפריון הכולל הגבוה ביותר בקרב היהודים בכלל המחוזות בכל התקופה הנבחנת, 2001-2016, היה קיים ביישובי יו"ש. למעשה, הפריון הכולל אצל היהודים תושבי יו"ש, היה נמוך רק מהפריון הכולל שהיה קיים אצל המוסלמים, תושבי מחוז הדרום. נציין כי בסוף שנת 2016 ביישובי יו"ש התגוררו 398,700 תושבים יהודים לעומת 250,800 תושבים ערבים במחוז הדרום.

הפריון הכולל אצל המוסלמים במחוז הדרום בשנת 2001 היה גבוה מזה של היהודים ביישובי יו"ש ב-4.56 יל"א. בשנת 2016 ההפרש הזה הצטמצם לכדי 0.47 בלבד. חישוב הממוצע הגיאומטרי של השינוי השנתי בפריון הכולל אצל המוסלמים במשך 15 השנים האמורות לעיל (ירידה ב-3.3% בכל שנה ושנה) מראה כי המשך המגמה הזאת בשנים הבאות עשוי להביא לשוויון בפריון הכולל של שתי האוכלוסיות הללו כבר לקראת שנת 2020.

המשך המגמה של ירידה בפריון הכולל בקרב ערביי יו"ש, אפילו לפי נתוני הערכה של הלס"א משנת 2017, עשוי להביא אותו לרמה של 2.58 יל"א בשנת 2030.⁸³ הפריון הכולל הממוצע בקרב תושבי היישובים היהודיים ביו"ש, במשך 15 השנים האחרונות, עמד על 4.90 יל"א. אם הרמה הממוצעת הזאת תישמר גם ב-15 השנים הבאות, אזי בשנת 2030 הפריון הכולל בקרב תושבי היישובים היהודיים יהיה גבוה בכ-90% מזה שיהיה אצל ערביי יו"ש.

תרשים 19

סוף דבר

בהתחשב במגמות הכלל עולמיות, סביר להניח כי בסופו של דבר הפריון הכולל אצל התושבים היהודים בישראל עשוי לרדת בעתיד. במידה ונניח כי הממוצע של הפריון הכולל אצל התושבים היהודים ב-40 השנים הבאות ירד שוב ב-20%, כפי שזה קרה בשנים 1976-2016, אזי לקראת סוף התקופה 2016-2056 הוא עשוי להגיע ל-2.23 יל"א.

מכאן משתמע כי האוכלוסייה היהודית תמשיך לגדול גם בכל התקופה הזאת, אך הרבה יותר לאט. כמובן, העלייה היהודית מחוץ לארץ, גם אם ממדיה לא יהיו כפי שהיו בעשור השני של המאה ה-21, תוסיף לגידול האוכלוסייה היהודית מעבר לריבוי הטבעי שלה.

באופן דומה, המשך מגמת הירידה בפריון הכולל אצל המוסלמים בישראל, כפי שזו התרחשה במשך 20 השנים האחרונות, 1996-2016, יוביל לכך שלקראת שנת 2056 הוא עשוי להגיע ל-1.65 יל"א.

נציין כי כמעט בכל התקופה, החל משנות ה-50 של המאה ה-21 ועד כתיבת מאמר זה, מאזן ההגירה בקרב האוכלוסייה הערבית בישי"ע היה שלילי, ובשנים 2005-2016 מגמת ההגירה הערבית מהאזורים הללו אף התגברה.^{84 85 86 87 88 89 90 91 92} לפי נתוני הלמ"ס, מאזן ההגירה השלילי בשנים 1967-1997 הסתכם ב-294,733 נפש, מתוכם 181,248 נפש מיו"ש ו-113,485 נפש מרצועת עזה.

נציין עוד, כי לפי נתוני המנהל האזרחי לשנים 1997-2007, מאזן ההגירה השנתי השלילי ביו"ש הסתכם ב-212,299 נפש או ב-21,230 נפש בממוצע לשנה וברצועת עזה הוא הסתכם ב-97,062 נפש, או ב-9,706 נפש לשנה בממוצע. לפי הנתונים הללו, בשנת 2007 מאזן ההגירה השלילי מיו"ש עמד על 59,861 נפש, מתוכם 58,951 נפש רק במעבר גשר אלנבי.

לשם השוואה, לפי הערכות של הלס"א לשנים 1997-2007, מאזן ההגירה השלילי מיו"ש הסתכם ב-134,980 נפש ומרצועת עזה ב-100,000 נפש. ההערכות הללו סותרות את נתוני המנהל האזרחי.

לפי נתוני המנהל האזרחי נכון לשנת 2007, 284,358 ערבים תושבי יו"ש נמצאו בחוץ לארץ יותר משנה, מתוכם 180,858 נפש היגרו רק בשנים 2000-2007.⁹³ גם לפי הלמ"ס הירדני, לפחות 150,000 פלסטינים עזבו את יו"ש במהלך שנות האינתיפאדה בשנים 2000-2002.^{94,95}

לוח מס' 7: מאזן ההגירה השנתי (יציאות דרך כל המעברים הבינ"ל - מדי שנה)⁹⁶

שנת יציאה	אזור	גשר אלנבי	נתב"ג	רפיח	גשר אדם	תחנות אחרות	סה"כ
1997	עזה	861	158	4,119	0	3	5,141
1998	עזה	1,051	326	5,379	0	52	6,808
1999	עזה	3,072	295	3,305	0	3,547	10,219
2000	עזה	4,676	548	4,604	0	5,333	15,161
2001	עזה	78	75	4,029	0	170	4,352
2002	עזה	23	31	5,046	0	1	5,101
2003	עזה	14	24	10,900	0	2	10,940
2004	עזה	31	53	12,285	0	2	12,371
2005	עזה	231	30	24,654	0	0	24,915
2006	עזה	463	39	0	0	5	507
2007	עזה	1,085	48	0	0	414	1,547
סה"כ	עזה	11,585	1,627	74,321	0	9,529	97,062
1997	איו"ש	7,595	584	40	0	7	8,226
1998	איו"ש	9,957	661	42	0	6	10,666
1999	איו"ש	11,574	919	34	0	22	12,549
2000	איו"ש	17,880	1,457	113	0	86	19,536
2001	איו"ש	6,617	571	33	0	3	7,224
2002	איו"ש	4,251	199	42	0	4	4,496
2003	איו"ש	6,321	469	56	0	4	6,850
2004	איו"ש	16,469	376	61	0	8	16,914
2005	איו"ש	30,211	465	117	0	13	30,806
2006	איו"ש	34,484	661	0	0	26	35,171
2007	איו"ש	58,951	864	0	0	46	59,861
סה"כ	איו"ש	204,310	7,226	538	0	225	212,299
סה"כ	שני האזורים	215,895	8,853	74,859	0	9,754	309,361

לפי הערכות של הלס"א, עד ספטמבר 2016 מאזן ההגירה מיש"ע היה אפס. אך ההערכה הזאת השתנתה בפרסומים האחרונים של הלס"א והיא מצביעה על מאזן הגירה שלילי שהסתכם ב-448,558 נפש בשנים 1997-2017, מתוכם 257,671 נפש מיו"ש ו-190,887 נפש מרצועת עזה.⁹⁷ ⁹⁸ בשנים 2008-2017 הסתכם מאזן ההגירה השלילי מיו"ש ב-122,691 נפש ומרצועת עזה ב-90,888 נפש, בסך הכל – 213,579 נפש.

נציין כי בישיבת ועדת המשנה ליו"ש של הוועדה לענייני חוץ וביטחון של כנסת ישראל אשר התקיימה ב-7 ביוני 2016, דיווחו נציגי המנהל האזרחי שנתוני האוכלוסייה הערבית ביש"ע כוללים גם את המהגרים מהאזורים הללו וגם ילדיהם שנולדו בחוץ לארץ.

במידה ונסכם את נתוני הלמ"ס לשנים 1967-1996 עם נתוני המנהל האזרחי לשנים 1997-2007 והערכות של הלס"א לשנים 2008-2017, נקבל שמאזן ההגירה השלילי משטחי הרשות הפלסטינית מסתכם ב-817,673 נפש, מתוכם 516,238 נפש מיו"ש ו-301,435 נפש מרצועת עזה.

סביר להניח כי בהתחשב בהמשך מגמת ההגירה הזאת יחד עם המשך הירידה בפריון הכולל, האוכלוסייה הערבית באזורים הללו תלך ותקטן ויחד עם זה יקטן שיעורה בכלל האוכלוסייה בארץ ישראל המערבית.

גם על פי תחזיות הלמ"ס, צפוי כי במהלך 20 השנים הקרובות תצטמצם הצמיחה של אוכלוסיית ישראל, אם כי היא תישאר גבוהה בהשוואה למדינות רבות אחרות בעולם.⁹⁹ לפי תחזית של הלמ"ס, בשנת 2059 אוכלוסיית מדינת ישראל עשויה להגיע ל-17,079,000 נפש, על פי תרחיש אחד, ול-18,760,800 נפש לפי התרחיש האחר. על פי שני התרחישים הללו האוכלוסייה הערבית עשויה לעמוד על 2,796,000 נפש.¹⁰⁰ לפיכך, שיעור הערבים מכלל האוכלוסייה במדינת ישראל אשר בשנת 2016 עמד על 20.7%, צפוי לרדת בשנת 2059 ל-16.4% בתרחיש האחד, ול-14.9% לפי התרחיש השני.

לפי שתי תחזיות אלו של הלמ"ס, האוכלוסייה היהודית המורחבת עשויה להגיע בשנת 2059 ל-14,283,000 נפש (מתוכם 4,329,400

חרדים) או ל-15,964,800 נפש (מתוכם 6,011,200 חרדים), בהתאמה.

לפי הערכתו של כותב מאמר זה, כלל האוכלוסייה במדינת ישראל בשנת 2059 עשויה להגיע לכדי 16,725,477 נפש, מתוכם האוכלוסייה היהודית המורחבת תגיע ל-13,913,723 נפש (מהם 4,265,730 חרדים) והאוכלוסייה הערבית ל-2,811,754 נפש, או 16.81% מכלל האוכלוסייה.¹⁰¹

לפי פרסום תחזית הלס"א, הפרייון הכולל אצל ערביי יו"ש בשנת 2050 יעמוד על 2.14 יל"א ואצל ערביי רצועת עזה על 2.12.¹⁰² מכאן משתמע כי בתקופה הזאת, האוכלוסייה הערבית באזורים הללו תפסיק לגדול. לפי תחזית של כותב מאמר זה משנת 2007, בהנחה כי מאזן ההגירה הממוצע השלילי יעמוד על 21,000 נפש לשנה, כפי שמראים נתוני המנהל האזרחי בשנים 1997-2007,¹⁰³ האוכלוסייה הערבית ביו"ש עשויה להגיע לכדי 1,791,754 נפש בשנת 2059. במקרה זה שיעור הערבים, ללא תושבי רצועת עזה, עשוי להיות 24.9% מכלל האוכלוסייה בארץ ישראל.

לפי אותה התחזית, בהנחה כי מאזן ההגירה הממוצע השלילי יעמוד על 9,362 נפש לשנה, כפי שמראים נתוני המנהל האזרחי בשנים 1997-2007, מספר התושבים ברצועת עזה עשוי בשנת 2059 להגיע לכדי 1,666,424 נפש. מכאן, שיעור כלל הערבים עשוי להגיע לכדי 31% מכלל האוכלוסייה בארץ ישראל המערבית.

¹ "Human Population Dynamics Revisited With the Logistic Model", Cesare Marchetti, Perrin S. Meyer, Jesse H. Ausubel, Program for the Human Environment. The Rockefeller University, New York, NY, 10021. "Human Population Dynamics Revisited with the Logistic Model: How Much Can Be Modeled and Predicted? Introduction: Runaway Growth or Slow Implosion?", Cesare Marchetti, International Institute for Applied Systems Analysis, Laxenburg, Austria, 1996
<http://phe.rockefeller.edu/poppies/>

² United Nations Department of Economic and Social Affairs/Population Division. World Population Prospects: The 2004 Revision, Volume III: Analytical Report, III. Fertility, Box III.1. Fertility Definitions, p. 34.
http://www.un.org/esa/population/publications/WPP2004/WPP2004_Vol3_Final/WPP2004_Analytical_Report.pdf

³ The World Bank. World Development Indicators. Last Updated Date: 20/07/2017
<http://data.worldbank.org/indicator/SP.DYN.TFRT.IN>

⁴ The CIA World Factbook. The total fertility rate.
<https://www.cia.gov/library/publications/the-world-factbook/fields/2127.html#220>

⁵ Protracted National Conflict and Fertility Change: Palestinians and Israelis in the Twentieth Century, Philippe Fargues. The Palestinian pattern of fertility divergence. Table 2 Age Specific fertility rates (per 1000 women) in the West Bank and the Gaza Strip, 1985, 1991 and 1995. page 463

<http://www.tau.ac.il/dayancenter/dayanim/2006/Protracted-National-Conflict-and-Fertility.PDF>

⁶ Population and Demographic Developments in the West Bank and Gaza Strip until 1990. List of Tables. Table 2.3. Age-specific fertility rate and total fertility rate in the West Bank and Gaza Strip (various years, per 1,000). UNCTAD/ECDC/SEU/1 United Nations Conference on Trade and Development. General UNCTAD/ECDC/SEU/1 28/06/1994

Study prepared by Dr. Wael R. Ennab, UNCTAD consultant* (Al-Najah University, the West Bank)

<http://www.unctad.org/en/docs/poecdcseud1.en.pdf>

⁷ Protracted National Conflict and Fertility Change: Palestinians and Israelis in the Twentieth Century, Philippe Fargues. The Palestinian pattern of fertility divergence. Table 2 Age Specific fertility rates (per 1000 women) in the West Bank and the Gaza Strip, 1985,1991 and 1995. page 463

<http://www.tau.ac.il/dayancenter/dayanim/2006/Protracted-National-Conflict-and-Fertility.PDF>

⁸Population and Demographic Developments in the West Bank and Gaza Strip until 1990. Study prepared by Dr. Wael R. Ennab, UNCTAD consultant. (Al-Najah University, the West Bank). Chapter I. The Demographic Characteristics of the Palestinian people in the West Bank and Gaza Strip until 1967. B. Natural increase 12. Page 13.

⁹ Philippe Fargues Protracted National Conflict and Fertility Change - Palestinians and Israelis in the Twentieth Century. Appendix: Total fertility rate by year and subpopulation, pages 472-473. Journal Population and Development Review – Wiley. Published: Sep 1, 2000

<https://www.deepdyve.com/lp/wiley/protracted-national-conflict-and-fertility-change-palestinians-and-zStb9bOZ2D?shortRental=true>

¹⁰ The World Bank. World Development Indicators. Last Updated Date: 20/07/2017 <http://data.worldbank.org/indicator/SP.DYN.TFRT.IN>

¹¹ United Nations Conference on Trade and Development. Population and Demographic Developments in the West Bank and Gaza Strip until 1990. UNCTAD/ECDC/SEU/1 28 June 1994. Study prepared by Dr. Wael R. Ennab, (Al-Najah University, the West Bank,) UNCTAD consultant. List of Tables. Table 2.3. Age-specific fertility rate and total fertility rate in the West Bank and Gaza Strip (various years, per 1,000), Page 66.

¹² תחזיות אוכלוסייה ביהודה, שומרון וחבל עזה עד 2002, על בסיס האוכלוסייה בשנת 1982. סדרת פרסומים מיוחדים מס' 802. הלשכה המרכזית לסטטיסטיקה. ירושלים, דצמבר 1986 תשמ"ז

¹³ אומדני אוכלוסייה סופיים לשנת 1996 ביהודה שומרון וחבל עזה. לוח 3- שיעורי פרייון ביהודה, שומרון וחבל עזה - 1996, על בסיס אומדני האוכלוסייה. משרד ראש הממשלה, הלשכה המרכזית לסטטיסטיקה. הגף לדמוגרפיה, אוכלוסייה וקליטת עלייה. ג'וליה זמל, מרכז גף דמוגרפיה ביהודה שומרון וחבל עזה. ירושלים, 22 בדצמבר 1997

¹⁴ United Nations Conference on Trade and Development. Population and Demographic Developments in the West Bank and Gaza Strip until 1990. UNCTAD/ECDC/SEU/1 28 June 1994. Study prepared by Dr. Wael R. Ennab, (Al-Najah University, the West Bank,) UNCTAD consultant. List of Tables. Table 2.3.

Age-specific fertility rate and total fertility rate in the West Bank and Gaza Strip (various years, per 1,000), Page 66.

¹⁵ The transition to lower fertility in the West Bank and Gaza Strip: evidence from recent surveys. Journal of Population Research, 2009, Volume 26, Number 2, Page 153. Marwan Khawaja, Shireen Assaf, Yara Jarallah

¹⁶ Population and Development Review. Protracted National Conflict and Fertility Change: Palestinians and Israelis in the Twentieth Century, Philippe Fargues. The Palestinian pattern of fertility divergence.

<http://www.tau.ac.il/dayancenter/dayanim/2006/Protracted-National-Conflict-and-Fertility.PDF>

¹⁷ Marwan Khawaja. The Fertility of Palestinian women in Gaza, the West Bank, Jordan and Lebanon. Center for Research on Population and Health. American University of Beirut. Beirut. Lebanon.

The paper was presented at the annual meeting of the Population Association of America in Minneapolis, Minnesota, May 1-3, 2003

¹⁸ The Transition to Lower Fertility in the West Bank and Gaza Strip: Evidence from Recent Surveys. Marwan Khawaja & Shireen Assaf. Center for Research on Population and Health. American University of Beirut. Beirut. Lebanon.

paa2007.princeton.edu/papers/70527

¹⁹ Population and Development Review. Protracted National Conflict and Fertility Change: Palestinians and Israelis in the Twentieth Century, Philippe Fargues. The Palestinian pattern of fertility divergence. Table 2 Age Specific fertility rates (per 1000 women) in the West Bank and the Gaza Strip, 1985, 1991 and 1995. page 463

<http://www.tau.ac.il/dayancenter/dayanim/2006/Protracted-National-Conflict-and-Fertility.PDF>

²⁰ Source: U.S. Census Bureau | International Programs | International Data Base | Fertility Rates - Custom Region - West Bank Revised: July 25, 2017 Version: Data: 17.0810. Downloaded November 2, 2017 08:28

²¹ Source: US Census Bureau. International Programs. International Data Base. Age-Specific Fertility Rates and Selected Derived Measures for West Bank. Downloaded: 8-12-2015 06:54

²² Source: US Census Bureau International Programs International Data Base. Age-Specific Fertility Rates and Selected Derived Measures for Gaza Strip. Downloaded: 8-12-2015 06:54

²³ PA MOH Annual Report 2003 Chapter I Population and Demography MOH-PHIC. Population and Demography. Health Status in Palestine 2003, High fertility rate in Palestine. Page 4. July 2004

²⁴ PA MOH Demography of Palestine. Palestinian Population in Palestine. High fertility rate in Palestine. Date: 19/11/2005. Downloaded: 31/05/2007

<http://www.moh.gov.ps/index.asp?deptid=3&pranchid=141&action=details&serial=729>

²⁵ US Census Bureau, International Data Base (IDB), Census.gov > People and Households > International Programs Main > Data > International Data Base > Search Results. Fertility Rates for Custom Region - West Bank. Downloaded on January 12, 2013, 9:04 P.M.

²⁶ US Census Bureau, International Data Base (IDB), Census.gov > People and Households > International Programs Main > Data > International Data Base > Search Results. Fertility Rates for Custom Region - Gaza Strip. Downloaded on January 12, 2013, 9:25 P.M.

- ²⁷ Source: US Census Bureau International Programs International Data Base. Age-Specific Fertility Rates and Selected Derived Measures for West Bank and Gaza. Downloaded 8-12-2015 06:54
- ²⁸ Palestinian National Authority. Palestinian Central Bureau of Statistics. Palestinians at the End of Year 2006. December, 2006. Chapter Four. The Palestinian Population in the Palestinian Territory. High fertility rate in the Palestinian Territory, page 24
- ²⁹ PA MOH Annual Report 2003 Chapter I Population and Demography. MOH-PHIC. Population and Demography. Health Status in Palestine 2003, High fertility rate in Palestine. Page 4. July 2004
- ³⁰ PA MOH Annual Report 2003 Chapter I Population and Demography. MOH-PHIC. Population and Demography. Health Status in Palestine 2003, High fertility rate in Palestine. Page 4. July 2004
- ³¹ PA MOH Demography of Palestine. Palestinian Population in Palestine. High fertility rate in Palestine. Date: 19/11/2005. Downloaded: 31/05/2007
<http://www.moh.gov.ps/index.asp?deptid=3&pranchid=141&action=details&serial=729>
- ³² PCBS: 10.9 Million Palestinians in the World. RAMALLAH, December 29, 2009 (Wafa)
Date : 29/12/2009 Time : 18:58 <http://english.wafa.ps/?action=detail&id=13560>
- ³³ PCBS: Palestinians at the End Year, 2011. 12/26/2011 Decline in fertility rate in recent years... Palestinian Central Bureau of Statistics (PCBS). Downloaded: 13/04/2013 13:25
- ³⁴ دولة فلسطين الجهاز المركزي للإحصاء الفلسطيني الفلسطينيون في نهاية عام 2016 كانون أول/ديسمبر، 2016
الجدول جدول 10: ملخص للمؤشرات الديمغرافية في دولة فلسطين حسب المنطقة لسنوات مختارة
State of Palestine. Palestinian Central Bureau of Statistics. Palestinians at the end of 2016. December, 2016. Tables. Table 10: Demographic Indicators in the State of Palestine by Region, Selected Years. Gaza. Total Fertility Rate. Page 38. Downloaded 09/01/2017 11:45
- ³⁵ US Census Bureau, International Data Base (IDB), Fertility Rates for Custom Region - West Bank Downloaded: 19-5-2017 08:25
- ³⁶ US Census Bureau, International Data Base (IDB), Fertility Rates for Custom Region - Gaza Strip. Downloaded: 19-5-2017 08:27
<https://www.census.gov/population/international/data/idb/region.php?N=%20Results%20&T=9&A=separate&RT=0&Y=1997,1998,1999,2000,2001,2002,2003,2004,2005,2006,2007,2008,2009,2010,2011,2012,2013,2014,2015,2016,2017&R=-1&C=GZ>
- ³⁷ US Census Bureau, International Data Base (IDB), Demographic Indicators for West Bank & Gaza. Table: Age-Specific Fertility Rates and Selected Derived Measures. 2012 <http://www.census.gov/ipc/www/idb/country.php>
- ³⁸ Source: CIA World Facebook - Unless otherwise noted, information in this page is accurate as of June 30, 2015.
<http://www.indexmundi.com/g/g.aspx?c=we&v=31>
- ³⁹ US Census Bureau, International Data Base (IDB), Fertility Rates for Custom Region - West Bank Downloaded: 19-5-2017 08:25
- ⁴⁰ US Census Bureau Fertility Rates for Custom Region - Gaza Strip. Downloaded: 19-5-2017 08:25
<https://www.census.gov/population/international/data/idb/region.php?N=%20Results%20&T=9&A=separate&RT=0&Y=1997,1998,1999,2000,2001,2002,2003,2004,2005,2006,2007,2008,2009,2010,2011,2012,2013,2014,2015,2016,2017&R=-1&C=GZ>

- ⁴¹ Source: US Census Bureau International Programs International Data Base. Age-Specific Fertility Rates and Selected Derived Measures for West Bank. Downloaded 8-12-2015 06:54
- ⁴² Protracted National Conflict and Fertility Change: Palestinians and Israelis in the Twentieth Century, Philippe Fargues. The Palestinian pattern of fertility divergence. Table 2 Age Specific fertility rates (per 1000 women) in the West Bank and the Gaza Strip, 1985, 1991 and 1995. page 463
<http://www.tau.ac.il/dayancenter/dayanim/2006/Protracted-National-Conflict-and-Fertility.PDF>
- ⁴³ Source Information: US Census Bureau International Programs International Data Base. Age-Specific Fertility Rates and Selected Derived Measures for Gaza Strip. Downloaded 8-12-2015 06:58
- ⁴⁴ הלמ"ס, שנתון סטטיסטי לישראל 2009, לוח 3.09 - לידות חי, פטירות ופטירות תינוקות, לפי מחוז ונפה, קבוצת אוכלוסייה ודת
- ⁴⁵ Data Source: World Bank. World Development Indicators. West Bank and Gaza. Last Updated Date: 7/20/2017. <http://data.worldbank.org/indicator/SP.DYN.TFRT.IN>
- ⁴⁶ Data Source: World Bank. World Development Indicators. West Bank and Gaza. Last Updated Date: 7/20/2017. <http://data.worldbank.org/indicator/SP.DYN.TFRT.IN>
- ⁴⁷ הלמ"ס, שנתון סטטיסטי לישראל 2016, לוח 3.11 - לידות חי, פטירות ופטירות תינוקות, לפי מחוז ונפה, קבוצת אוכלוסייה ודת
- ⁴⁸ הלמ"ס, שנתון סטטיסטי לישראל 2017, לוח 3.11 - לידות חי, פטירות ופטירות תינוקות, לפי מחוז ונפה, קבוצת אוכלוסייה ודת
- ⁴⁹ US Census Bureau, International Data Base (IDB), Fertility Rates for Custom Region - West Bank. Downloaded: 19-5-2017 08:25
- ⁵⁰ US Census Bureau, International Data Base (IDB), Fertility Rates for Custom Region - Gaza Strip. Downloaded: 19-5-2017 08:27
<https://www.census.gov/population/international/data/idb/region.php?N=%20Results%20&T=9&A=separate&RT=0&Y=2016,2017,2018,2019,2020,2021,2022,2023,2024,2025,2026,2027,2028,2029,2030,2031,2032,2033,2034,2035,2036,2037,2038,2039,2040&R=-1&C=GZ>
- ⁵¹ הלמ"ס, שנתון סטטיסטי לישראל 2017, לוח 3.11 - לידות חי, פטירות ופטירות תינוקות, לפי מחוז ונפה, קבוצת אוכלוסייה ודת
- ⁵² הלמ"ס, שנתון סטטיסטי לישראל 2002, לוח 3.13 - לידות ושיעורי פרייון, לפי קבוצת אוכלוסייה
- ⁵³ ICBS Immigrant Population from the Former USSR. Definitions and Explanations. Selected Data 1999. Table 5. - Immigrant Population from USSR (Former) - Live Births, by Mother's Age. Total Fertility Rate.
<http://www.cbs.gov.il/population/ussrp/tab05.pdf>
- ⁵⁴ הלמ"ס, שנתון סטטיסטי לישראל 2000, לוח 3.15 - לידות חי, לפי יבשת לידת האם וגיל (יהודיות)
- ⁵⁵ ICBS Immigrant Population from the Former USSR. Definitions and Explanations. Selected Data 1999. Definitions and Explanations. 6. Projections – Assumptions. Fertility – Overall fertility rates for five-year periods.
<http://www.cbs.gov.il/population/ussrp/h-expla.pdf>
- ⁵⁶ הלמ"ס, שנתון סטטיסטי לישראל 2017, לוח 2.06 - יהודים, לפי יבשת מוצא, (1) מין וגיל
- ⁵⁷ הלמ"ס, שנתון סטטיסטי לישראל 2017, לוח 3.14 - שיעורי פרייון, גיל ממוצע של האם ויחס מינים בלידה, לפי תכונות נבחרות של האם
- ⁵⁸ Demography: Men or Myth", by Dan Petreanu, the "Jerusalem Post", August 16, 1988
- ⁵⁹ "אור בקצה המנהרה" (סיכום המחקר בסטטיסטיקה הדמוגרפית) מאת אינג' יעקב פייטלסון. "הירדן" ע' 6 ו-21, 11.09.1988

- ⁶⁰ "האם מלך ירדן מוכן לקלוט 1.8 מיליון פלסטינים?", מאת יעקב פייטלסון, "מידה", מגזין יומי, חדשות ואינטלקטואלי. 1 לאפריל 2015 <http://mida.org.il/2015/04/01/>
- ⁶¹ אחמד חליחל, פריון של נשים יהודיות ומוסלמיות בישראל לפי מידת הדתיות שלהן בשנים 2009-1979. נספח 4: שיעורי פריון של נשים יהודיות, לוח 7: שיעורי פריון של נשים יהודיות לפי גיל ולפי מידת הדתיות, 1979-2009. ע' 32. הלשכה המרכזית לסטטיסטיקה - אגף דמוגרפיה ומפקד. תשע"א יוני 2011,
- <http://www.cbs.gov.il/www/publications/pw60.pdf>
- ⁶² הרב של ירושלים מודאג מקצב הילודה. מאת יהודה שלזינגר, ישראל היום, יהדות שישי, ע' 25, 09.02.2018
- ⁶³ Haredi Demography – the United States and the United Kingdom. The Jewish People Policy Institute http://jppi.org.il/uploads/Haredi_Demography_The_United_States_and_the_United_Kingdom
- ⁶⁴ הלמ"ס, שנתון סטטיסטי לישראל 2017, לוח 3.14 - שיעורי פריון, גיל ממוצע של האם ויחס מינים בלידה, לפי תכונות נבחרות של האם
- ⁶⁵ הלמ"ס, שנתון סטטיסטי לישראל 2017, לוח 3.13 - שיעורי פריון, לפי גיל ודת
- ⁶⁶ הלמ"ס, שנתון סטטיסטי לישראל 2017, לוח 3.14 - שיעורי פריון, גיל ממוצע של האם ויחס מינים בלידה, לפי תכונות נבחרות של האם
- ⁶⁷ הלמ"ס, שנתון סטטיסטי לישראל 2017, לוח 3.11 - לידות חי, פטירות ופטירות תינוקות, לפי מחוז ונפה, קבוצת אוכלוסייה ודת
- ⁶⁸ הלמ"ס, שנתון סטטיסטי לישראל 1998, לוח 3.09 - לידות חי, פטירות ופטירות תינוקות, לפי מחוז, נפה, אזור, קבוצת אוכלוסייה ודת
- ⁶⁹ US Census 2015 population/international/data/ Fertility Rates - Custom Region - West Bank. Downloaded: 28/02/2015 09:53
- ⁷⁰ US Census 2017 population/international/data/ Fertility Rates - Custom Region - West Bank. Downloaded: 19/05/2017 08:25
- ⁷¹ הלמ"ס, שנתון סטטיסטי לישראל 2017, לוח 2.13 - מקורות גידול האוכלוסייה, לפי מחוז, קבוצת אוכלוסייה ודת
- ⁷² הלמ"ס, שנתון סטטיסטי לישראל 2017, לוח 2.25 - יישובים, אוכלוסייה וצפיפות לקמ"ר, לפי מטרופולין(1) ויישובים נבחרים
- ⁷³ עוז אלמוג ושרון הורנשטיין, "קצב גידול האוכלוסייה הערבית", נוצר ב-3/31/2008, עודכן לאחרונה ב-9/25/2008.
- "אנשים - המדריך לחברה הישראלית", מוסד שמואל נאמן למחקר מתקדם במדע וטכנולוגיה, הטכניון.
- ⁷⁴ הלמ"ס, שנתון סטטיסטי לישראל 2014, מס' 65, לוח 3.11 - לידות חי, פטירות ופטירות תינוקות, לפי מחוז ונפה, קבוצת אוכלוסייה ודת; שנתונים קודמים.
- ⁷⁵ הלמ"ס, שנתון סטטיסטי לישראל 2014, לוח 3.13, שיעורי פריון לפי גיל ודת.
- ⁷⁶ הלמ"ס, שנתון סטטיסטי לישראל 2014, לוח 3.14, שיעורי פריון, גיל ממוצע של האם ויחס מינים בלידה, לפי תכונות נבחרות של האם.
- ⁷⁷ אסתר טולידנו, נעם זוסמן, רוני פריש ודניאל גוטליב, "השפעת גובה קצבאות הילדים על פריון הילודה", סדרת מאמרים לדיון 2009.13 בנק ישראל, חטיבת המחקר. דצמבר 2009.
- ⁷⁸ הודעה לעיתונות אוניברסיטת בן גוריון 17/1/2001 <http://www.bgu.ac.il/html/dover/news/1000628968.shtml>
- ⁷⁹ השנתון סטטיסטי לבדואים בנגב 2004, אוניברסיטת בן גוריון, המרכז לחקר החברה הבדואית והתפתחותה ומרכז הנגב לפיתוח אזורי בשיתוף עם קרן קונרד אדנאואר. פרק ו: חינוך, לוח ו/4.5 סטודנטים בדואים באוניברסיטת בן גוריון, לפי תארים, פקולטות ומין, תשס"ג, ע' 103 http://cmsprod.bgu.ac.il/Centers/bedouin/statistic_yearbook/chapter6.htm
- ⁸⁰ שנתון סטטיסטי לבדואים בנגב 2004, המרכז לחקר החברה הבדואית והתפתחותה ומרכז הנגב לפיתוח אזורי באוניברסיטת בן-גוריון בשיתוף עם קרן קונרד אדנאואר, לוח ו/4.6, סטודנטים תשס"ג ובוגרים תשס"ב במכללות הנגב ע' 104

⁸¹ עפרי אילני, "מהפכה האקדמית במגזר הבדואי ובקרב ערבים-ישראלים בכלל, נעצרת בדרג המרצים", "הארץ", 03/07/2009 http://www.sikkuy.org.il/media/haaretz3_7_09.htm

⁸² הבדווים בנגב. אתגר אסטרטגי לישראל. מרכז ש. דניאל אברהם לדיאלוג אסטרטגי, המכללה האקדמית נתניה בשיתוף עם קרן פרידריך נאומן לקיום החרויות. ינואר 2013 - www.fnst-jerusalem.org/beduim.pdf

⁸³ US Census Bureau, International Data Base (IDB), Fertility Rates for Custom Region - West Bank Downloaded: 19-5-2017 08:25

⁸⁴ UNCTAD/ECDC/SEU/1 UNITED NATIONS CONFERENCE ON TRADE AND DEVELOPMENT

POPULATION AND DEMOGRAPHIC DEVELOPMENTS IN THE WEST BANK AND GAZA STRIP UNTIL 1990 Study prepared by Dr. Wael R. Ennab, UNCTAD consultant (Al-Najah University, the West Bank)

⁸⁵ "ההגירה הערבית מארץ ישראל", מאת יעקב פייטלסון, פורסם בילקוט "המזרח התיכון בן זמננו" (מס' 34, ע' 344-357) של מכון לחקר המזרח התיכון ליד אקדמיה למדעים של רוסיה והמכון לחקר המזרח התיכון. מוסקבה 2008

http://www.academia.edu/3330409/%D7%94%D7%94%D7%92%D7%99%D7%A8%D7%94_%D7%94%D7%A2%D7%A8%D7%91%D7%99%D7%AA_%D7%9E%D7%90%D7%A8%D7%A5_%D7%99%D7%A9%D7%A8%D7%90%D7%9C_%D7%99%D7%A2%D7%A7%D7%91_%D7%A4%D7%99%D7%99%D7%98%D7%9C%D7%A1%D7%95%D7%9F

⁸⁶ Justin McCarthy, Palestine's Population During The Ottoman And The British Mandate Periods. Migration. Migration After 1948. Posted on September-8-2001

<http://www.palestineremembered.com/Acre/Palestine-Remembered/Story559.html>

⁸⁷ "כל הפלסטינים שאני מכיר רוצים להגר מכאן", מאת איל לוינטר, "אפוק טיימס", 6 בינואר 2017

<http://www.epochtimes.co.il/et/156761>

⁸⁸ "Palestinians reveal emigration statistics for first time", by Arie O'Sullivan.

Jerusalem Post, Middle East. The Media Line, 01/02/2011 22:44

<http://www.jpost.com/Middle-East/Palestinians-reveal-emigration-statistics-for-first-time>

⁸⁹ "סקר: רבע מבני הנוער הערבים חושבים על הגירה מישראל", מאת סלוא עלינאת, פורסם:

<http://www.ynet.co.il/articles/0,7340,L-2906455,00.html> 14:24, 22.04.04

⁹⁰ الحوار المتمدن - العدد: 806 - 16 / 4 / 2004 المحور: القضية الفلسطينية القنبلة الديمغرافية في إسرائيل وخداع النفس

الهجرة والنزوح من والي قطاع غزة الهجرة والنزوح من والي الضفة الغربية الأعمام

Urban Dialogue - Issue: 806 - 2004/4/16, Axis: The Palestinian issue. The

demographic bomb in Israel and self-deception. Migration and Displacement from and to the Gaza Strip. Migration and Displacement from and to the West Bank/

<http://www.ahewar.org/debat/show.art.asp?aid=17080>

⁹¹ "הנתונים ירדניים: עד לסוף 1984 היגרו מהשטחים 274,000 תושבים", "גלובס", עמוד 15, 27 למאי 1987

⁹² דלית הלוי, "הרש"פ מודה: עשרות אלפי פלשתינים היגרו", ערוץ 7 ביולי 2007

<http://www.inn.co.il/News/News.aspx/164272>

⁹³ נתונים שהתקבלו ממנהל האזרחי יו"ש ב-6 לדצמבר 2008 בעקבות פגישה במנהל אזרחי יו"ש בהשתתפות סא"ל שרון ביטון, קצין אג"מ יו"ש, יורם אטינגר, מיכאל וייס ויעקב פייטלסון. לוח 1 - ערביי יו"ש הנמצאים בחו"ל יותר משנה.

⁹⁴ Jordan: A Refugee Haven, By Géraldine Chatelard, Robert Schuman Center for Advanced Studies, European University Institute, MPI- Migration Policy Institute, July 2004 <http://www.migrationinformation.org/Profiles/display.cfm?ID=236>

⁹⁵ الحوار المتمدن - العدد: 806 - 16/4/2004 المحور: القضية الفلسطينية القنبلة الديمغرافية في إسرائيل وخداع النفس الهجرة والنزوح من والي قطاع غزة الهجرة والنزوح من والي الضفة الغربية الأعمام

Urban Dialogue - Issue: 806 - 2004/4/16, Axis: The Palestinian issue. The demographic bomb in Israel and self-deception. Migration and Displacement from and to the Gaza Strip. Migration and Displacement from and to the West Bank/
<http://www.ahewar.org/debat/show.art.asp?aid=17080>

⁹⁶ נתונים שהתקבלו ממנהל האזרחי יו"ש ב-6 לדצמבר 2008 בעקבות פגישה במנהל אזרחי יו"ש בהשתתפות סא"ל שרון ביטון, קצין אג"מ יו"ש, יורם אטינגר, מיכאל וייס ויעקב פייטלסון. לוח 7 - מאזן ההגירה השנתי (יציאות דרך כל המעברים הבינ"ל - מדי שנה)

⁹⁷ U.S. Census Bureau | International Programs | International Data Base. Components of Population Growth for Region Summary. Net Number of Migrants - Custom Region – West Bank. Downloaded: 13/02/2018 14:39

<https://www.census.gov/data-tools/demo/idb/region.php?N=%20Results%20&T=7&A=separate&RT=0&Y=1997,1998,1999,2000,2001,2002,2003,2004,2005,2006,2007,2008,2009,2010,2011,2012,2013,2014,2015,2016,2017&R=-1&C=WE>

⁹⁸ U.S. Census Bureau | International Programs | International Data Base. Components of Population Growth for Region Summary. Net Number of Migrants - Custom Region - Gaza Strip. Downloaded: 13/02/2018 14:35

<https://www.census.gov/population/international/data/idb/region.php?N=%20Results%20&T=7&A=separate&RT=0&Y=1997,1998,1999,2000,2001,2002,2003,2004,2005,2006,2007,2008,2009,2010,2011,2012,2013,2014,2015,2016,2017&R=-1&C=GZ>

⁹⁹ Israel 2030: A hard look at the hard numbers. Amir Mizroch. Date: April 13, 2012

<http://www.amirmizroch.com/2012/04/13/israel-2030-a-hard-look-at-the-hard-numbers/>

¹⁰⁰ ארי פלטיאל, מישל ספולקר, אירינה קורנילנקו, מרטין מלדונדו, "תחזיות אוכלוסייה לישראל לטווח ארוך: 2009-2059", ג. ממצאים: השינויים הצפויים באוכלוסיית ישראל במהלך 50 השנים הבאות, ע' 55. הלמ"ס,

אגף דמוגרפיה ומפקד. ירושלים, 21 מרץ 2012

¹⁰¹ "A Jewish Majority in the Land of Israel. The Resilient Jewish State", by Yakov Faitelson. Middle East Quarterly. Fall 2013, pp. 15-27

¹⁰² U.S. Census Bureau, International Programs, International Data Base. Revised: July 25, 2017. Downloaded: November 2, 2017 08:28

¹⁰³ מנהל אזרחי יו"ש, לוח מס' 7 - מאזן ההגירה השנתי (יציאות דרך כל המעברים הבינ"ל - מדי שנה), 6 לדצמבר 2008